

**ПОДДРШКА НА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈАТА НА
НАЦРТ АКЦИСКИОТ ПЛАН ЗА РОДОВАТА ЕДНАКВОСТ И КЛИМАТСКИТЕ
ПРОМЕНИ**

Верзија 0.2

Јули, 2019

Консултант:
Олгица Апостолова

Резиме.....	4
1. Климатските промени и родовата перспектива.....	5
2. Меѓународни стандарди за родовата перспектива и климатските промени	6
3. Известување по националните услови за родот и климатските промени	10
Пазар на труд.	11
а. Национална стратешка рамка за родова еднаквост и климатски промени во Република Северна Македонија.....	13
б. Идентификувани ограничувања во Нацрт Акцискиот План за Род и Климатски промени.....	14
4. План и програма за воведување на родовата перспектива во политиките за климатски промени	15
Административно ниво.....	17
Воведување на родовата перспектива во делот на климатските промени во процесите на одлучување	19
5. План за работа за поддршка на имплементација на Нацрт Акцискиот план за род и климатски промени	20
6. Примери за родовата перспектива во климатските промени	23
Употреба на енергија во домаќинствата.	23
Земјоделство	28
Зелени работни места.....	31
Транспорт	33
Девојки во техничките науки	36
Користена литература.....	40
Анекс 1: Листа на Координатори за еднакви можности на жените и мажите во органите на државната управа релевантни на климатските промени	42
Анекс 2: Предлог листа на Здруженија на граѓани	44

Листа на кратенки

НПРКП	Нацрт Акциски план за род и климатски промени
UNSDG	Агендата за одржлив развој на Обединетите нации од 2030 година
ДЗС	Државен завод за статистика
КП	Климатски промени
КЕМ	Координатори за еднакви можности
МЕ	Министерство за економија
МОТ	Меѓународна Организација за Труд
МО	Министерство за образование
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
МЖСПП	Министерство за животна средина и просторно планирање
ПКЕМ	Парламентарна Комисија за Еднакви Можности
РКОНКП	Рамковна Конвенција на Обединетите Нации за Климатски Промени
УДЧП	Универзалната Декларација за Човекови Права

Резиме

Основните човекови права на квалитетен и здрав живот, здрава животна средина и благосостојба, се под директна закана на климатските промени и нивните влијанија. Или, поинаку формулирано, климатските промени и негативните влијанија се основа за кршење на човековите права, особено кај ранливите, маргинализираните заедници, доколку системите на државата не го спречат тоа. Непостапувањето за заштита на правата на сиромашните и маргинализирани групи на државата во случаи на повреди на нивните права од негативните влијанија на климатските промени би укажало на неажурност на државата во заштитата на правата на своите граѓани.

Социјално-економската нееднаквост и културните фактори се во директна корелација со способноста на луѓето да се справат и да влијаат или да ги ублажат климатските промени и нејзините негативни ефекти. Во овој контекст треба да се нагласи родовата нееднаквост во општествена, културна, социјална, економска, но и во смисла на практикување на сервисите и услугите кои се донесени од страна на државата во делот за ублажување и адаптација кон климатските промени.

И покрај тоа што Република Северна Македонија постои национална родова машинерија за родова еднаквост и еднакви можности на централно и локално ниво од една страна, како и правна рамка за родова еднаквост и недискриминација врз основа на пол од друга страна, сепак, климатските промени и нивните негативни влијанија, поточно мерки за рамноправно и родово одговорно вклучување на жените и мажите во деловите на адаптација и ублажување не се воведени во институционалната, правната и стратешката рамка.

Поради тоа е итно потребна ревизија и надградба на постојните на постојните централни и локални стратешки документи, акции и оперативни планови за родова еднаквост од една страна и климатски промени од друга страна. Имено, ова треба да се направи со користење на Отворениот метод на координација или пристапот на повеќе чинители (multistakeholders method), што значи дека мора да се воспостави меѓусекторска, меѓуинституционална, интерсекторска и интер-институционална соработка на повеќе нивоа: административно и ниво на донесување одлуки.

1. Климатските промени и родовата перспектива

Општествената, социо- економска и културна бинарна стратификација на моќни и немоќни, богати и сиромашни, норма и отстапка, претставуваат основа за зајакнат ефект и поголеми последици од климатските промени и нивните негативни влијанија. Климатските промени може да бидат различни во зависност од природата, варијабилноста, брзината на промените, чувствителноста на областа, локацијата итн., но истите имаат една заедничка константа, а тоа е дека сиромашните, маргинализираните и ранливите луѓе се најпогодени групи во општеството од страна на сите варијации на климатските промени. Општествено-економскиот фактор е заеднички за сите варијации и влијанија на климатските промени, што значи дека сиромашните луѓе, заедници или земји се најпогодени и имаат најмал капацитет да се прилагодат, адаптираат и справат со негативните ефекти.

Поради тоа потребно е да се направи една кратка рефлексивна на тоа што претставуваат основите на демократските процеси и системи на функционирање, односно уредувањето и дефиницијата на дел од човековите права.

Универзалната Декларација за Човекови Права наведува дека климатските промени претставуваат закана за целосно уживање на човековите права (UNDHR Article 25 1. Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing...), односно највисокиот законодавен акт Уставот на Република Северна Македонија, односно и Член 43 од дека “Секој човек има право на здрава животна средина.”

Најновото истражување на Human Rights Council (24.6.2019 Climate change and poverty) укажува на една нова општествена појава предизвикана од споната климатски промени – општествена благосостојба, а тоа е појавата на климатски апартхејд.

Според овој извештај состојбата со негативните влијанија на климатските промени е алармантна, поради зголемувањето на температурите (последните пет години се најтоплите во историјата на модерните мерења), емисијата на јаглерод диоксидот се зголемува, се предвидува дека светската потрошувачка на енергија ќе порасне за 28 отсто помеѓу 2015 и 2040 година што ќе доведе до т.н. “поплави од илјадници години” и разорни урагани. Од друга страна милиони луѓе во светот се соочуваат со неисхранетост заради суши што води кон приморан избор: миграција или прегладнетост.

Таа состојба е спротивна на основните човекови права на квалитетен и здрав живот, здрава животна средина и благосостојба, што значи дека климатските промени и нивните влијанија се директна закана за повреда на основните човекови права. Или, поинаку формулирано, климатските промени и негативните влијанија се основа за кршење на човековите права, особено кај ранливите, маргинализираните заедници, доколку системите на државата не го спречат тоа. Непостапувањето за заштита на правата на сиромашните и маргинализираните групи на државата во случаи на повреда на нивните права од негативните влијанија на климатските промени би укажало на неажурност на државата во заштитата на правата на своите граѓани.

2. Меѓународни стандарди за родовата перспектива и климатските промени

Рамковната Конвенција за Климатски промени на Обединетите Нации (усвоена во 1992) претставува меѓународен договор за животна средина (стапува на сила во 1994 година) има за цел "да се стабилизираат концентрациите на стакленички гасови во атмосферата на ниво кое ќе спречи опасни антропогени мешања во климатскиот систем " (Член 2). За таа цел, Конвенцијата поставува широка рамка на принципи, обврски, институционални структури и меѓувладини процеси, како и меѓународните правни инструменти како Кјото Протоколот (1997)¹ и Договорот од Париз (2005²).

Рамковната конвенција на Обединетите нации за климатски промени (UNFCCC), со која страните мораат да се грижат за принципите на родова рамноправност и зајакнување на жените треба да се почитуваат, промовираат и разгледуваат при развивање на проекти/програми за климатски промени, како и оваа Политиката е водена од Парискиот договор, кој, во членот 7.5, ја одразува обврската на Страните дека акцијата за адаптација треба да биде "родово одговорна". Понатаму, став 7 од преамбулата на Парискиот договор, ги поттикнува Страните: "... кога преземаат активности за справување со климатските промени, ги почитуваат, промовираат и ги разгледуваат нивните обврски за човековите права, правото на здравје, правата на домородните народи, локалните заедници, мигранти, деца, лица со посебни потреби и луѓе во ранливи ситуации и правото на развој, како и родова еднаквост, зајакнување на жените и меѓугенерациската еднаквост".

За да се креираат ефективни и ефикасни одговори на климатските промени, најпрво треба да се разбере како родовата нееднаквост влијае на повеќе прашања како што се: пристап и контрола на ресурсите, институционалните структури, социјалните, културните и неформални мрежи како и процесите на донесување одлуки.

Систематското родово меинструмирање на во политиките и интервенциите за и против климатските промени ќе осигура:

- Политики и активности за климатски промени кои се соодветни и одговараат на локалниот контекст преку адресирање на различните перспективи, улоги, права, потреби, приоритети и интереси на мажите и жените како стејхолдери (клучни актери),
- Пристапите кон климатските промени ќе бидат поефикасни, ефективни, респонзивни и ќе обезбедат пошироки бенефити доколку и мажите и жените еднакво се вклучени во користењето на бенефитите,
- Еднаков пристап до можностите, ресурсите, процесите на одлучување и бенефитите од акциите за борба против КП,

---

¹ Протоколот од Кјото донесува законски обврзувачки мерки за развиените земји да ги намалат емисиите на стакленички гасови во периодот 2008-2012 година

² Стапува на сила во 2016 година, и го регулира намалувањата на емисиите од 2020 година преку обврските на земјите со Национално Определени Придонеси (NDC – Nationally Determined Contributions), намалувајќи ја целта до 1,5°.

- Јакнење на женската популација таму каде што има јазови(нееднаквост) во дистрибуцијата на моќ, ресурси, услуги-сервиси, учество како и надминување на институционалните и социо-културни препреки за учеството на жената во наведените процеси,
- Знаењето, искуствата и капацитетите на целата популација (и на мажите и на жените) е искористена и земена предвид,
- Исполнување на обврски од меѓународни стандарди UNDHR, CEDAW.

Напредокот во воведувањето на родовата перспектива во климатските промени, преку усвоениот [Акциски план за род](#) од 2017 година (врз основа на Decision 3/CP.23³), [Програмата за род од Лима](#), [Одлука 21](#) CP/22 од 2014 година, како и [Договорот од Париз](#) кој го воведува принципот за родова еднаквост и зајакнувањето на жените во неговата Преамбула, како едно од основните начела по кои треба страните да се водат во креирањето на политиките за климатските промени.

Акцискиот план за род, креиран според работната програма на Лима за род, се обидува да го унапреди целосното еднакво и значајно учество на жените и да ја промовира политиката за климатските промени и родовата перспектива во спроведувањето на Конвенцијата и работата на Страните, Секретаријатот, Ентитетите на Обединетите Нации и сите засегнати страни на сите нивоа.

Програмата за род од Лима, Одлука 21 CP/22 го истакнува значењето на јакнење на капацитетите за род и климатски промени, како и воведување на родовата перспектива во климатските технологии и финансиските конструкции.

Табела 1: Меѓународни стандарди за род и климатски промени

<p>Конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените (ООН)</p>	<p>Ги поставува основите за не-дискриминација и еднакви права и можности, но и ја нагласува потребата за воведување на родовата димензија во катастрофите и климатските промени преку усвојување на конкретни, соодветни за националните контексти политики, стратегии, буџети и други мерки.</p> <p>Обезбедува можност жените да ги претставуваат нивните влади на меѓународно ниво и да учествуваат во работата на меѓународните организации;</p> <p>Обезбедува еднакви права на банкарски заеми, хипотеки и други форми на финансиски кредити/заеми;</p> <p>Обезбедува дека жените во руралните средини можат да учествуваат во и да имаат корист од руралниот развој; учествуваат во развојот</p>	<p>1979</p>
---	---	-------------

3

Со Одлуката 21 / CP.22, став 27, беше побарано да изготви акционен план за родова еднаквост (ГАП) со цел да се поддржи спроведувањето на родовите одлуки и мандати во процесот на UNFCCC, кој вклучува приоритетни области, клучни активности и индикатори, временски рокови за имплементација, одговорни и клучни актери и индикативни ресурси за секоја активност и понатамошно елаборирање на процесите за нивно разгледување и следење

	<p>планирање на сите нивоа; да добијат обука, образование и услуги за проширување; имаат пристап до земјоделски кредити и заеми, маркетинг објекти, соодветна технологија; и се третирали подеднакво во земјата и аграрните реформи.</p>	
Конференција на ООН за животна средина и развој (UNCED)	<p>Воведена родова перспектива (родово-поделени податоци, анализи, родово одговорни цели и активности), како и родово одговорен мониторинг во сите политики и програми за развој, животна средина и користењето на природните ресурси</p>	1992
Агендата 21 беше усвоена на Конференција на Обединетите Нации за животна средина и развој, во Рио де Жанеиро.	<p>Дури и дваесет години по поставувањето на Агендата 21, жените сè уште се силно препознаени како ранлива група и остануваат една од целите на одржливиот развој, наведени во Одржливата цел 5. Поглавјето 24, насловено како "Глобална акција за жените кон одржлив развој", ги повикува владите да ги направат потребните уставни, правни, административни, културни, социјални и економски промени со цел да ги отстрани сите пречки за целосно вклучување на жените во одржливиот развој и во јавниот живот.</p> <p>Агендата 21 ја препознава важноста на знаењето и традиционалните практики на жените, и го нагласува Придонесот на жените за конзервација на биодиверзитетот</p>	1992
Рио Декларација за животна средина и развој	<p>Принцип 20: Жените имаат витална улога во управувањето и развојот на животната средина. Затоа, нивната целосна вклученост е од суштинско значење за постигнување одржлив развој</p>	1992
Конвенција за биодиверзитет	<p>Промовира знаење и практики на жените во конзервација и одржливо користење на биолошката разновидност во земјоделскиот сектор. Промовира родови-специфични начини за документирање и зачувување на женското знаење за биолошката разновидност.</p> <p>Повикува на родов баланс во различни тела.</p> <p>Се укажува на родовото и културното влијание на туризмот.</p>	1993
Рамковна Конвенција на Обединетите Нации за Климатски Промени	<p>Го одржува фокусот на родовите и климатските промени со Парискиот договор, во кој се наведува дека "Страните треба, кога преземаат активности за справување со климатските промени, да ги почитуваат, промовираат и да ги разгледуваат нивните обврски за човековите права, правото на здравје, народи, локални заедници, мигранти, деца, лица со посебни потреби и луѓе во ранливи</p>	1994

	<p>ситуации и правото на развој, како и родова рамноправност, зајакнување на жените и меѓугенерациска еднаквост".</p> <p>Донесува цел за родов баланс во тела основани од Конвенцијата и Протоколот од Кјото, со цел да се подобри учеството на жените и да се креираат повеќе ефективни политики за климатски промени кои ги рефлектираат потребите на жените и мажите подеднакво.</p> <p>Повикува процесот на националниот план за прилагодување да биде родово чувствителен.</p> <p>Повикува на Зелениот климатски фонд да промовира еколошки, социјални, економски и развојни придобивки и да се примени родово чувствителен пристап.</p>	
Пекиншка Платформа за Акција	<p>Стратешка цел К:</p> <p>Ја идентификува животната средина (деградација на животната средина – во корелација со сиромаштијата) како стратешка област. Идентификува родова перспектива во управување со природни ресурси, родова нееднаквост во справувањето со природни катастрофи, деградација на животната средина, родови разлики при влијанието на environmental hazards (во делот на здравјето),</p>	1995
United Nations Convention to Combat Desertification 1996	<p>Ја истакнува важната улога на жените во регионите погодени од десертификација и / или суша, особено во руралните области на земјите во развој и важноста на обезбедување на целосно учество на мажите и жените во сите нивоа.</p> <p>Повикува на национални акциони програми кои го зголемуваат учество на локалното население и заедници, вклучувајќи ги и жените, земјоделците и сточарите, како и делегирање на поголеми одговорности за управување на овие таргет групи.</p>	1994; имплементацијата започна во 1996 година.
Светски Самит за Одржлив Развој	<p>Повикува за вклучување на родовите перспективи во сите политики и стратегии, елиминација на сите форми на дискриминацијата врз жените и подобрувањето на жените статусот, здравствената и економската благосостојба на жените и девојките преку целосен и еднаков пристап до економски можности, земјиште, кредити, образование и здравствени услуги</p>	2002
RIO + 20	<p>Потврдува дека политиките за зелена економија во контекст на одржлив развој и искоренување на сиромаштијата треба да бидат реализирани преку целосна мобилизација на жените, подобрување на</p>	2012

	<p>нивната економија за да се обезбеди еднаков придонес и на жените и на мажите.</p> <p>Го истакнува потенцијалот на жените како двигатели на одржлив развој, вклучително и преку укинување на дискриминаторски закони и отстранување на формални бариери.</p> <p>Се обврзува активно да промовира собирање, анализа и употреба на родово сензитивни индикатори и родово поделени податоци.</p>	
Агендата на Обединетите нации за одржлив развој до 2030 година	Агендата на Обединетите нации за одржлив развој 2030 нагласува дека родовата нееднаквост останува една од клучните глобални предизвици. Точката 13.б на UNSDG повикува дека вклучувањето на жени, млади и маргинализирани заедници треба да биде силно разгледано преку зајакнати механизми за планирање и управување со климатските промени.	2015

3. Известување по националните услови за родот и климатските промени

Социјално-економската нееднаквост и културните фактори се во директна корелација со способноста на луѓето да се справат и да влијаат или да ги ублажат климатските промени и нејзините негативни ефекти. Во овој контекст треба да се нагласи родовата нееднаквост во општествена, културна, социјална, економска смисла, но и во смисла на практикување на сервисите и услугите кои се донесени од страна на државата.

Жените се сеуште де-факто маргинализирана група, поради поголемата стапка на сиромаштија меѓу нив, помал пристап до средства како што се пари, кредити и имотни права, како и помало вклучување во процесите на донесување одлуки. Жените, исто така, во најголем број случаи (наспроти мажите) се жртви на двојна или повеќекратна дискриминација (пол во корелација со етничка припадност, религиозна, образовна позадина, место на живеење, (не) вработеност, возраст, итн.) што ги става во уште потешка позиција кога станува збор за справување со или за борба против климатските промени, поточно во пристап до сервиси, услуги, информации за адаптација и ублажување за и од климатските промени. На тој начин климатските промени директно влијаат на продлабочување на јазот на сиромаштијата, односно, поголема општествена поделба, ставајќи ги лицата во ризик од и во сиромаштија во егзистенцијален предизвик, каде жените се најзасегнатата страна заради сеуште присутната феминизација на сиромаштијата.

Имено, факт е тоа дека лицата кои живеат во ризик и под сиромаштија во главно живеат во супстандардни услови/домови кои не се отпорни на влијанијата на климатските промени, со поголеми шанси за загуба на имотите, насади и другите извори на приходи (во земјоделските средини), имаат помал пристап до сервисите за ублажување/адаптација заради факторот оддалеченост (географска), факторот дискриминација, невработеност, и имаат помали можности за пристап до заеми, кредити.

Поточно, и покрај тоа што може да се каже дека негативните влијанија на климатските промени не препознаваат пол, сепак негативните ефекти се силно родово поделени заради општествените

контексти, односно, општествените контексти ги дефинираат разликите во негативните влијанија врз основа на пол.

Жените, како што е веќе наведено погоре, го сочинуваат најголемиот дел од светската сиромашна популација, тие се поради тоа најпогодените од климатските промени, заради нивната општествено наметната ранливост поради помалиот пристап до финансии, поседување земјиште, почесто напуштање на образовен систем, како и поголемо учество во неплатениот труд во рамки на семејството и долготрајната грижа за членови од семејството.

Од друга страна, многу студии покажуваат дека постои родово поделена перцепција за климатските промени, односно дека жените покажуваат поголем степен на загриженост кон негативните влијанија кон климатските промени отколку мажите и покажуваат поголема мотивираност за делување⁴. Ова може да се поврзе со репродуктивната улога на жената, како и нејзината доминантна улога во негата за членовите на семејството. Сепак, таа родово поделба на перцепција за климатските промени треба да биде земена предвид, како човечки капитал и потенцијал во државните напори за ублажување/адаптација кон климатските промени.

Агендата за одржлив развој на Обединетите нации до 2030 година укажува дека родовата нееднаквост останува еден од клучните глобални предизвици. Точка 13.б на UNSDG повикува на вклучување на жените, младите и локалните и маргинализираните заедници треба да бидат силно разгледани во текот на засилените механизми за планирање и управување со климатските промени.

Пазар на труд.

Пазарот на труд во Република Северна Македонија сеуште се карактеризира со силна родово сегрегација, односно, помала застапеност на жените во стапките на активност и вработеност, и нивна поголема застапеност во стапката на невработеност.

Табела 2: Показатели од половите статистики на пазарот на труд во Република Северна Македонија за 2017 година

Вработени		Невработени		Неактивно население	
Мажи	Жени	Мажи	Жени	Мажи	Жени
60.8	39.2	62.0	38.0	35.6	64.4

Извор: Публикација “Жените и мажите во Северна Македонија, ДЗС, 2019

Според Табелата 1 може да се заклучи дека родовиот јаз во учеството во вкупното население (%) на мажите и жените во делот на вработеност и активно население е сеуште значаен, односно во делот на вработеност изнесува 21.6 проценти, што укажува на една значајна отсутност на жената на пазарот на трудот поврзано со јазот во стапката на неактивност кој изнесува 28.8 проценти помалку присутна женска популација во делот на активноста на пазарот на труд.

⁴ Council of the European Union, Council Conclusions on The European Pact for Gender Equality for the period 2011-2020, published as the Annex to the Council Conclusions of 7 March 2011, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/lisa/119628.pdf.

Ова покажува еден сеуште присутен сериозен проблем и фактор кој доведува до т.н. феминизација на сиромаштијата заради многу пониската стапка на присутност на жената на пазарот на трудот, поточно нејзината неможност за заработувачка и доаѓање до стабилен извор на финансии.

Проблемот на родовиот јаз на пазарот на трудот се продлабочува со неговата хоризонтална и вертикална родова сегрегација, односно поголемата застапеност на жените на пониско платените позиции (вертикална), како и нивната застапеност во секторите со пониски примања (хоризонтална-здравство, социјала, образование итн.).

Вертикалната родова сегрегација на пазарот на труд е потврдена со податокот дека во 2017 година, жените членови на законодавни и извршни тела, државни функционери, раководни државни службеници, дипломати и директори се застапени со приближно 24% наспроти 76% мажи⁵.

Ситуацијата е уште полоша кога станува збор за географската припадност, односно поделбата на урбан и рурален дев во областа на пазарот на трудот. Имено, стапките на активност на мажите и жените укажуваат на многу поголема неактивност на жените во руралните средини, наспроти онаа на мажите (38.9 жени наспроти 71.0 стапка на мажи како активно население), додека пак во урбаната средина овој јаз е незначително помал, со 48.4 женско активно, и 67.9 машко активно население⁶.

Тоа е рефлектирано и во јазот на стапката на вработеност во руралните средини со 30.5 жени наспроти 55.2 мажи, со еквивалентен јаз на вработеност во урбаните средини, со оној на активност со 37.7 жени наспроти стапка од 52.2 мажи.

Руралните средини, консеквентно на погоре прикажаните податоци, се карактеризираат силно изразени родови јазови во вработеноста според статусот на вработеност, за 2017 година⁷, со 60 пати поголема застапеност на мажите во делот на работодавачи со стапка од 3.0 наспроти жените со стапка од 0.5 застапеност на жените во делот на вработени.

Жените се јавуваат како вработени на сопствена сметка во стапка од 1.7, која е за 30 проценти помала од онаа на мажите која изнесува 5.6, додека во статусот на наплатен семеен работник жените се скоро дупло позастапени со 0.7 наспроти стапката од 0.4 на мажите.

Погоре изнесените бројки ја потврдуваат родовата сегрегација на пазарот на трудот, помалото учество на жените во делот на активност и вработеност, поголемо учество во делот на невработеност, поголемо учество во неплатениот семеен труд и изразено помал удел во делот на работодавачи и вработени на сопствена сметка, особено во руралните средини. Сето тоа води до финансиска нестабилност, немање постојани извори на финансии, немоќност за донесување одлуки, влез во сиромаштија.

---

⁵ Анкета на работна сила, 2017

⁶ Извор: Публикација "Жените и мажите во Северна Македонија, ДЗС, 2019

⁷ Извор: Публикација "Жените и мажите во Северна Македонија, ДЗС, 2019

а. Национална стратешка рамка за родова еднаквост и климатски промени во Република Северна Македонија

Анализата на постојните стратешки документи од областа на климатските промени од една страна, и родовата еднаквост и недискриминација од друга страна, не се предвидени посебни мерки за обезбедување, обезбедување и промовирање на вклучување на родовите аспекти во главните политики во климатските промени: Закон за еднакви можности на жените и мажите; Закон за забрана и заштита од дискриминација; Стратегија за воведување на родово одговорно буџетирање во Република Северна Македонија; Национална стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020; Стратегија за родова еднаквост 2013-2020, Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Северна Македонија 2010-2020 и нивните оперативни и оперативни планови; Стратегија за животна средина и климатски промени 2014-2020; Закон за заштита на природата; Закон за животна средина; Стратегија за следење на животната средина; Стратегија за комуникација со животната средина; Стратегија за свесност за животната средина.

Носечката правна рамка за еднакви можности, **Законот за еднакви можности на жените и мажите** не предвидува мерки за воведувањето и практиката на еднакви можности поврзани со животната средина и климатските промени. Областите кои се офатени со овој закон, според член

Анализата на македонската правна и политичка рамка за животна средина и климатски промени од една страна, како правната и политичка рамка за родова еднаквост, од друга страна, покажува дека постои итна потреба од синхронизација, прилагодување, дополнување и проширување на двата сета документи со цел креирање, реални, конкретни и мерливи мерки за родова перспектива во делот на климатските промени.

5 став 1 детерминира основните мерки за постигнување на принципот на еднакви можности во различни социјални сфери на живеење, како и еднаков пристап до стоки и услуги, но не ги зема предвид животната средина и климатските промени како посебна област на интерес.

Се препорачува да се вклучи принципот на еднакви можности во животната средина и сите прашања поврзани со животната средина во рамките на овој закон или да се додаде животната средина и климатските промени како посебно поле во член 5, став 1.

Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија 2010-2020, Националната стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020 не ги опфаќаат климатските промени и животната средина од аспект на родовите прашања и права, ниту пак дефинираат мерки поврзани со климатските промени, заштитата на животната средина и сродните прашања од родов аспект.

Законот за земјоделство и рурален развој(Службен весник на РМ бр.49 / 2010; 53/2011, 126/2012, 15/2013 и 69/2013) воведува родова компонента во чл. 89 став 4 со следната одредба: "Граѓански организации за заштита на животната средина, земјоделски производители, младите и жените во руралните средини мора да бидат застапени со најмалку 50% во ЛАГ за развој на руралните области". Сепак, ова претставува само една самостојна мерка, која не е вклучена во развиен

систем одредби за вклучување на жените во девот на ублажување и адаптација, но е пред се поврзана со учеството на жените во вонинституционалните формации на здружување.

Во исто време, МЖСПП го вовеле родовото одговорно буџетирање во областа на животната средина во соработка со Секторот за еднакви можности при Министерството за труд и социјална политика. Имено, оваа мерка не претставува типична стратегија ниту иницијатива за родово одговорно буџетирање, но претставува една мерка за воведување на родова компонента во проектот за заштита на животната средина, финансиран од МЖСПП, со обврска на апликантите да ги претстават во своите проекти според критериумите на МЖСПП Инвестициска програма за животна средина 2019 за поддршка на проекти во следните 3 години.

Стратегијата за животна средина и климатски промени 2014-2020 е родово слепа, почнувајќи од неконсултирањето на правната и стратешката рамка за еднакви можности, до недавање на податоци поделени по пол за жителите на република Северна Македонија, што претставува отсуство на основна родова компонента и сенс за истата.

Стратегијата за подобрување на енергетската ефикасност во Република Македонија до 2020 година не обезбедува родово сензитивни, ниту родово одговорни мерки и е родово слепа. Стратегијата ги посочува ранливите групи на семејства во јазот на реалната и регулирана цена на електричната енергија која треба да се надмине, а тој процес ќе биде проследен и со воспоставување на социјален пакет за ранливите групи на семејства (што не е дополнително дефинирано).

Поради погоре опишаната состојба на правно и стратешко ниво по однос на климатските промени и родовата категоризација на истите, постои сериозен предизвик кој треба да биде решен во следниов период и на централно и на локално ниво.

Отсуството на родот во сферата на климатските промени, во деловите за превенција, заштита, ублажување, адаптација, би претставувало закана за човековите права од страна на институциите заради непостапување во насока на соодветна грижа за ранливите категории граѓани.

МЖСПП подготви нацрт-акционен план за родово еднаквост и адаптација/ублажување на климатските промени (АПРЕАМ), кој е дел од првиот двегодишен извештај кон UNFCCC.

b. Идентификувани ограничувања во Нацрт Акцискиот План за Род и Климатски промени.

Ограничувањата кои се идентификувани во Нацрт Акцискиот План за Род и Климатски промени, можат да се поделат на неколку категории:

- Капацитетот на телата за имплементација се оценува како недоволен/ограничен и е во директна корелација со ниската свест и знаење за родовата димензија на климатските промени. Родовата машинерија на централно и локално ниво (Координатори за ЕМ во министерствата и ЕЛС) не се обучени за климатски промени.

- Отсуство на методологија и систем за собирање на родово поделени податоци. Во моментот не постојат родово поделени податоци во делот и на ублажување и адаптација на програмите кои ги спроведува државата. Стратешките документи кои се однесуваат на животна средина и климатски

промени се родово слепи, и иако идентификуваат преддогродови индикатори за мерење и евалуација, истите не се официјално усвоени.

- Отсуство на анализи за родовата перспектива во климатските промени. Досега е направена една анализа за потребите на изработката на Нацрт Акцискиот План за Род и Климатски промени со поддршка на УНДП. Сепак, на институционално ниво, не постојат официјални согледби кои треба да се рефлектираат во политиките за климатските промени.

- Отсуство на политички интерес. Планот идентификува дека не е покажана политичката свест и волја за воведување на родовите аспекти во делот на технологијата поврзана со климатските промени.

- Отсуство на интер и меѓу секторска соработка, како на институционално ниво, така и на релација бизнис заедница-влада.

- Финансии. Во делот на ублажувањета (сектор енергија) се согледува отсуство на финансиски конструкции и алокации за намалување на употребата на енергија и цврсти горива за греење во домаќинствата. Во делот на транспорт, се јавува истиот проблем на отсуство на финансии, и даночни олеснувања за зголемување на достапноста на јавниот транспорт и во урбаните и во руралните средини. Итноста од воведување на родово одговорно буџетирање во климатските промени.

- Отсуство на системи и стратегии за комуникација (информирање), јакнење на капацитетите (обуки) и финансиска поддршка (субвенции) на жените во делот на земјоделството што доведува до слаба рефлексија на потребите на жените во делот на земјоделството во креирањето политики и пристап до сервиси и земјоделски производи, употреба на технологија, и генерално еднаква дисперзација на субвенциите и поддршката и во делот на ублажување и во делот на адаптација.

- Отсуство на системи и стратегии за комуникација (информирање) во делот на намалување на ризикот од катастрофи (рано предупредување) базирани на родовата компонента во катастрофите, кое е во првична релација со ниската свест, знаење и отсуство на анализи за родовата димензија во негативните ефекти на климатските промени (суши, поплави, итни случаеви), како и немање адекватен систем за подеднакво распределување на технологиите и средствата за спречување од катастрофи и ревитализација.

4. План и програма за воведување на родовата перспектива во политиките за климатски промени

Вклучувањето на родовите прашања во главните политики, не подразбираат само зголемување на учеството на жените во процесите на донесување одлуки. Тоа подразбира воведување на систематски пристап кој започнува со конкретна анализа на нивните потреби, улогите и ограничувања во областа на климатските промени и животната средина, обезбедување на силни и ефикасни мерки за воведување на нивните перспективи во областа на климатските промени на сите нивоа на одлучување и административни процедури; ефикасно спроведување на развиените мерки; соодветна распределба на буџетот за спроведување на политиките. На крајот, таа бара силна евалуација по воведените индикатори за мерење на перформансите.

Потребна е контекстуална анализа на потребите, приоритетите, улогите и искуствата на жените и мажите, како и интеграција на конкретни активности за справување со нееднаквостите на половите кои ќе се појават како фактори за нееднаквост од таа анализа .

Родовиот концепт, или концептот на род е комплексен, и мултидимензионален концепт со повеќе слоеви кој во својата структура опфаќа повеќе нивоа кои вклучуваат елементи на традиција, култура, економска и социјална положба, образование, место на живеење, верска основа, но и правен систем и институционализиран пристап.

Треба да се развијат родово одговорни политики - наспроти оние кои се само родово чувствителни. Развој на родово одговорни политики во констелација со климатските промени ќе значи одење чекор подалеку отколку да бидат чувствителни, на начин што одговорноста ќе значи вклучување на мерки за надминување, а не само да идентификување на постојните нееднаквости.

Во таа насока, родовиот концепт и нивото на негова развиеност на општествено ниво би значело степен на свесност за истиот како и степен на институционална, правна и политичка детерминираност на родот во една држава, односно и најконкретно, степенот на негово практикување како право а не препрека и основа на дискриминација.

И покрај тоа што во Република Северна Македонија постои институционална родова машинерија на централно и локално ниво од една страна, како и правна рамка за родова еднаквост и недискриминација врз основа на пол од друга страна, сепак, климатските промени и нивните

негативни влијанија, поточно мерки за рамноправно и родово одговорно вклучување на обата пола во деловите на адаптација и ублажување не се воведени во институционалната, правната и стратешката рамка.

Тоа е предизвик кој треба систематски да се адресира.

На централно ниво, климатските промени не се предвидени во ниту еден од постојните стратешки документи и соодветните оперативни и акциони планови од областа на родовата рамноправност, од една страна, а од друга страна, националната стратешка рамка за животната средина и климатските промени е родова слепа.

Главниот заклучок тука би бил дека родовата еднаквост не се смета за важен предмет, ниту во рамките на прашањата за животната средина, ниту во политиките за климатски промени.

Поради тоа е итно потребна ревизија и надградба на постојните на постојните централни и локални стратешки документи, акции и оперативни планови за родова еднаквост од една страна и климатски промени од друга страна. Имено, ова треба да се направи со користење на Отворениот метод на координација или пристапот на повеќе чинители (multistakeholders method), што значи дека мора да се воспостави меѓусекторска, меѓуинституционална, интерсекторска и интер-институционална соработка на повеќе нивоа: административно, оперативно и ниво на донесување одлуки.

Институционалниот апарат мора да го консултира граѓанскиот сектор, бизнис секторот и академската фела, со цел да се обезбедат сеопфатни информации за основите, препреките, потребите и можностите за воведување интерсекција на родот и климатските промени.

Ревидирањето и надградбата на постојните стратешки документи за родова еднаквост може да се направи преку формирање на работни групи или други формални меѓуинституционални тела (комисии, работни тела) составени од претставници од сите релевантни институции, граѓанските организации, академскиот и бизнис секторот кои работат во конкретната област.

Од друга страна, треба да се направи ревизија и дополнување на постојните стратешки документи кои се однесуваат на животната средина и климатските промени со цел вклучување на родовата перспектива. Мора да се истакне дека треба да се синхронизираат мерките во плановите за родова еднаквост и мерките во плановите за климатски промени, со цел да се направи интерсекција на родот и климатските промени.

Во таа насока, се предлага следниов план и метод на работа:

Административно ниво

На административно ниво (родова институционална машинерија- Координатори за еднакви можности во органите на државната управа, Координатори за еднакви можности во единиците на Локалната самоуправа) во изминатиот период нема јасна посветеност за воведување на родовата перспектива во делот на климатските промени.

Не се регистрирани обуки за климатски промени и род за јавната и државната администрација од една страна, и не се регистрирани обуки за климатските промени за родовата машинерија од друга страна.

Не постои увид/анализа/проценка на различните потреби и улоги на жените и мажите во ублажувањето/адаптацијата што рефлектира во нивно отсуство во плановите за работа со животната средина или КП. Не постои соработка помеѓу родовите механизми и различните сектори поврзани со КП (животната средина, просторно планирање итн.) Идентификувано е отсуство на стратешка соработка помеѓу родовите механизми и различните сектори поврзани со КК (животната средина, просторно планирање итн.) на интер и интра институционално и секторско ниво.

Со цел да се обезбеди вклучување на родовите аспекти во главните политики на ниво на администрација и донесување одлуки, неопходно е да се зајакнат капацитетите за климатските промени на родовата институционалната машинерија на централно и локално ниво, да се зголеми свеста за поврзаноста на родовите прашања и КП, поточно проценка и мерење на последиците од влијанијата врз климатските промени, политиките и мерките и нивната родова врска.

Во 2017 година, македонската Влада вовеле систем за е-учење, во кој беа поставени две обуки за родова еднаквост, една основна и една напредна. Државните службеници се должни да поминат низ овие обуки. Овие обуки се фокусирани на прашањата за родова рамноправност и не се специфицирани за климатските промени или за животната средина.

Воведувањето на обуки за род и климатски промени треба да се направи на ниво на стратешки планови и нивни релевантни акциски/оперативни планови со финансиска поткрепа, со цел подигнување на знаењето за различните потреби и улоги на жените и мажите во ублажувањето / адаптацијата.

А) Креирање на база на податоци на лица кои работат во областа на родовата еднаквост и во областа на климатските промени на административно ниво.

Мора да се направи база на податоци на лица од институционално ниво (јавна и државна администрација) кои работат во релевантни и соодветни институции од областа на животната средина, климатските промени и родовата еднаквост.

Б) Собирање родово поделени податоци во областа на климатските промени

Не постојат официјални родово поделени податоци за поделба на половите што се собираат за различните работни улоги на жените и мажите во областите поврзани со климатските промени.

Затоа, може да заклучиме дека постои итна потреба од инкорпорирање на родовиот концепт во работата на климатските промени на ниво на администрација и донесување одлуки. Собирањето на родово поделените податоци е првиот чекор/метод кон воведување на родовата димензија во политиките за климатските промени. Без родово поделени податоци не може ни да се креираат родово одговорни политики.

Во таа насока, **треба да се направи сеопфатна институционална анализа не само на жените, туку и мажите и нивните различни активности, потреби и препреки во справувањето со негативните влијанија на климатските промени, со цел да се дизајнираат родово еднакви политики.** Треба да се направи увид во различните влијанија и како се засегнати жените а како мажите од климатските промени, односно како нивното секојдневно однесување и функционирање влијае на климатските промени, во зависност од општествениот контекст, култура, социо-економски фактори, место на живеење итн.

Податоците треба да се соберат и анализираат од страна на институциите кои работат на полето на климатските промени, во тесна соработка со машинеријата за родово еднаквост.

Предлог податоци за собирање и анализа се следните:

- Дали постојат и кои се разликите во ранливоста и адаптивните капацитети на жените и мажите на климатските промени?
- Дали постојат постоечки родови нееднаквости кои не се влошуваат од влијанијата на климатските промени?
- Како социјалните и родовите нееднаквости влијаат врз способноста на луѓето да се прилагодат на климатските промени?
- Улоги на жени и мажи во активностите за ублажување / адаптација?
- Дали жените и мажите во подеднаков степен имаат пристап до ресурси (економски, финансиски, физички, природни, други средства)? Кој управува или контролира пристап до овие ресурси? - Нема податоци за поделба на половите на жените и мажите при пристап и контрола на животната средина и ресурсите.

Project: “Macedonia’s Fourth National Communication and Third Biennial Update Report on Climate Change under the UNFCCC”

- Кои се ограничувањата (социјални, културни, економски, политички) кои го ограничуваат активното учество на жените во процесот на донесување одлуки во доменот на домаќинствата и заедницата во областа на акциите за климатски промени (ублажување / адаптација)?

- Кои се различните потреби/приоритети на жените и мажите во контекст на акциите за климатски промени (ублажување / адаптација)?

- - Податоци за специфичните знаења и вештини на жените и мажите, особено од ранливите групи кои можат да се искористат за да придонесат за активностите за климатски промени (ублажување / адаптација)?

Студијата Gender and Climate Change in Macedonia , Applying a Gender Lens to the Third National Communication on Climate Change креира сет индикатори прилагодени на македонски контекст за родовата перспектива во климатските промени⁸.

Воведување на родовата перспектива во делот на климатските промени во процесите на одлучување

Родовата перспектива мора да биде инкорпорирана во сите структури на одлучувањето поврзано со климатските промени, кога одлуките кои се носат се однесуваат на човечки капитал.

Главната институционална машинерија која работи на полето на климатските промени, и области поврзани со нив се следниве институции:

Министерството за животна средина и просторно планирање е централното институционално тело одговорно за креирање и спроведување политики од областа на климатските промени, во рамки на кое има Државен советник за Климатски промени во рамки на Секторот за одржлив развој, како и Одделение за климатски промени во кое нема вработени. Во исто време оваа институција е национално тело за UNFCCC и назначен орган за имплементација на Кјото Протоколот.

Министерството за земјоделие, шумарство и водостопанство е задолжено за политиките во делот на развој и заштита на земјоделството и стопанските гранки на земјоделството, развој на руралните средини, заштита и развој на шумарство и водостопанство. Сите гранки на земјоделство, шумарство и водостопанство се во тесна корелација со климатските промени и нивните негативни влијанија, како природна консеквенца.

Национален совет за одржлив развој. По иницијатива на Министерството за животна средина и просторно планирање, го основа Националниот совет за одржлив развој (НСОП) кој има одговорност за спроведувањето на Националната стратегија за одржлив развој до 2030 година.

Национален Комитет за климатски промени. Формиран од Владата како платформско тело, составено од номинирани претставници на релеванти владини, академски институции, координатори за климатски промени назначени од министерствата како и претставници од приватниот и граѓанскиот сектор.

Според член 11 став 3 на Законот за еднаквите можности ” Органите на државната служба се должни во рамките на своите стратешки планови и буџети да го икорпорираат принципот на

---

⁸ Индикаторите се дадени во Додаток 4 од студијата “Applying a Gender Lens to the Third National Communication on Climate Change” достапна на <http://unfccc.org.mk/content/Publikacii/Gender%20and%20Climate%20Change%20in%20Macedonia.pdf>

еднакви можности на мажите и жените; да ги следат ефектите и влијанието на нивните програми врз мажите и жените и да известуваат во рамките на своите годишни извештаи.” Од друга страна, во рамките на наведените министерства се назначени Координатори и Заменици координатори за еднакви можности кои според Законот за еднакви можности имаат задача да “дава мислења и предлози за промовирање и унапредување на еднаквите можности во рамките на надлежностите на државниот орган” (Член 11, став 7).

На тој начин е обезбедена правна и институционална рамка за воведување на родова перспектива во главните текови на сите органи на државната управа.

Но, мора да се истакне дека во политиките за климатските промени, овој принцип не се почитува, односно не се почитува основната одредба за воведување на родовиот концепт во главните политики, од Законот за еднакви можности, според која “Владата на Република Македонија во рамките на своите надлежности се грижи за унапредувањето и воспоставувањето на еднаквите можности и постигнување на целите на овој закон, преку примена на основните и посебните мерки утврдени со овој закон.” (Член 10, став 1).

Од друга страна, и кај родовата институционална централна и локална машинерија за родова еднаквост не се евидентирани стратешки активности за воведување на концептот на климатски промени во делот на политиките за родова еднаквост.

Парламентарна Комисија за еднакви можности на жените и мажите, има одржано една дебата по однос на взаемното влијание на родот и климатските промени. Поради тоа, потребно е да се направи план и за оваа Комисија која би требало да го издигне прашањето на родот и климатските промени на ниво на одлучување.

5. [План за работа за поддршка на имплементација на Нацрт Акцискиот план за род и климатски промени](#)

Во табелата подолу се прикажани предлог Работни пакети со методи за поддршка на имплементација на Нацрт Акцискиот план за род и климатски промени.

При креирањето на истата, предвид беше земена горенаведената моментална состојба по однос на степенот на родова одговорност на политиките за климатски промени од една страна, како и степенот на инкорпорираност на концептот на процесите ублажување/адаптација во политиките за родова еднаквост.

Работни пакети	Метод	Време	Цел
РП1: Анализа на постојни состојби со родова еднаквост и климатски промени		07-08.2019	
A1. Развој на концепт на работа	Desk work	07-08.2019	
A1.2. Интервјуа со релевантни претставници од институции (МТСП; МЖСПП)	Интервјуа	07-08.2019	Детектирање на конкретни точки за акција за поддршка на имплементација на Нацрт Акцискиот План
A1.3. Развој на препораки за метод на поддршка на имплементација на нацрт Акцискиот план за родова еднаквост и КП	Desk work	07-08.2019	Врз основа на направените состаноци А1.2. да се направи модел за работа за поддршка на имплементација на Нацрт Акцискиот план
A1.4. Креирање база на лица за состаноци друг вид информативно/едукативни/консултативни настани	Desk work	07-08.2019	Со цел идентификување на релевантните поддржувачи за имплементација на Нацрт Акцискиот план треба да се направи листа на лица/организации/институции кои ќе бидат вклучени во консултативниот процес
РП2: Воведување на родова перспектива во климатски промени на административно ниво			
A2.1. Изработка и достава на прашалник за утврдување на нивото на свесност/знаење по однос на поврзаноста на родот и климатските промени	Desk work	08-09/2019	Прашалникот да биде доставен до Координаторите за еднакви можности во органите на државната управа, како и релевантни лица од министерствата во делот на животна средина/климатски промени.
A2.2. Изработка на курикулум за обука за родот и климатските промени врз основа на резултатите на прашалникот	Desk work	09-10/2019	Врз основа на добиените одговори од прашалникот ќе се направи увид во нивото на запознаеност со поврзаноста на родот и климатските промени. Според структурата на одговорите може да се формираат групи за обуки за воведување на родова перспектива во климатски промени од една страна и воведувањето на климатските промени во политиките за родова еднаквост.

<p>A2.3. Работилници и/или обуки со Координатори за еднакви можности</p>	<p>11-12/2019</p>	<p>Со цел зајакнување на капацитетите на Координаторите за еднаквите можности во органите на државата управа во областа на климатските промени потребно е да се направи посебна обука за овие лица. На тој начин кај нив ќе се зајакне знаењето за поврзаноста на родот со климатските промени.</p>
<p>A2.4. Работилници и/или обуки за претставници од министерствата кои работат во областа на климатските промени (МЖСПП, Министерство за земјоделие, Министерство за образование, Министерство за економија, Министерство за здравство)</p>	<p>11-12/2019</p>	<p>Со цел зајакнување на капацитетите на претставници од министерствата кои работат во областа на климатските промени во областа на родовата перспектива во областа на климатските промени потребно е да се направи посебна обука за овие лица. На тој начин кај нив ќе се зајакне знаењето за поврзаноста на родот со климатските промени.</p>
<p>РПЗ: Воведување на родова перспектива во делот на климатските промени во процесите на одлучување</p>		
<p>A3.1 Јавна дебата со Парламентарната Комисија за Еднакви Можности</p>	<p>10/2019</p>	<p>Подигнување на политичката волја за воведување на родовата перспектива во климатските промени како заштита на човеково право</p>
<p>A3.2. Состаноци со Министри/Заменици Министри/Државни Секретари од областа на животната средина и климатските промени</p>	<p>10/2019</p>	<p>Подигнување на политичката волја за воведување на родовата перспектива во климатските промени како заштита на човеково право, јакнење на економија, намалување на дискриминација, постигнување на еднакви можности</p>
<p>A3.3. Состанок со Интер-ресорска група за еднакви можности</p>	<p>10/2019</p>	<p>Изнаоѓање метод за формирање тело надлежно за координирање на имплементацијата на Нацрт Акцискиот план – во соработка со МТСП, СЕМ</p>
<p>A3.4. Состаноци со претставници на Националниот Комитет за климатски промени</p>	<p>10/2019</p>	<p>Зајакнување на родовата перспектива во неговата работа</p>

6. Примери за родова перспектива во климатските промени

Употреба на енергија во домаќинствата.

Ублажувањето во контекст на климатските промени може да биде ефикасна и ефективна само доколку активностите во рамките на овој процес подеднакво ги таргетираат и жените и мажите, односно само ако политиките на ублажувањета имаат посебни родово одговорни мерки кои го земаат предвид фактот дека жените се ранлива категорија во контекст на климатските промени.

Ублажувањета претставува сет на мерки кои имаат цел да ја намалат емисијата на стакленичките гасови (GHG). Во рамки на постојните национални рамки за климатските промени во делот на ублажување, не постојат родово одговорни цели, мерки, активности итн. Во тој контекст, значајно е да се нагласи Работната Програма за Род од Лима (Одлука 18/CP.20) со која се повикуваат страните да ги разменат искуствата за родово одговорна климатска политика со посебен фокус на ублажувањета и развој и трансфер на технологии.

Конвенционалниот пристап кон ублажувањета и развој и трансфер на технологии е примарно насочен кон т.н. “climate-first”⁹ што би значело дека политиките за ублажување и развој и трансфер на технологии се гледаат единствено преку фактичкиот придонес за намалување на стакленичките гасови, преку двата асоцијативни сектори енергија и индустрија кои се најчесто доминирани од мажи. Ова претставува многу ограничен пристап кон вистинската цел на процесот на ублажувањета, поради фактот што ги занемарува различните социјални и економски влијанија и бенефити за жените и мажите, и второ, не го зема предвид женското знаење и придонес во напорите за ублажување на ниво на домаќинство и заедница. Во земјите во развој жените ја имаат носечката улога во користењето на енергијата во домаќинствата, шумските ресурси, земјоделските продукти.¹⁰

Во таа насока одат и податоците од ДЗС според кои во категоријата неплатени семејни работници жените имаат учество од 67.6% наспроти 32.4% мажи, а во руралните средини жените се јавуваат во 67.7% како неплатени семејни наспроти 32.3% мажи.¹¹

Според податоците на Државниот завод за статистика најупотребуваниот енергент за греење е огревното дрво и дрво од овошни насади во 61.59% од вкупниот број на домаќинства. Од вкупниот број на домаќинства, додека пак во 28.60 % се користи електрична енергија, 8.33 % топлинска енергија од јавни котларници, а останатите 1.48% ги трошат останатите видови на енергенти¹². Најголемо процентуално учество на домаќинствата кои се загреваат на електрична енергија има во Скопскиот регион со 38.1%, а најмало во Југоисточниот регион со 11.85% каде што

⁹ Karen Holm Olsen, Sustainable Development Impacts of NAMAs: an integrated approach to assessment of co-benefits based on the experience with the CDM, Low Carbon Development Working Paper No. 11, (UNEP Riso Center, Denmark, 2013).

¹⁰ UN Women submission on “Gender-responsive mitigation and technology development and transfer”, <https://unfccc.int/sites/default/files/503.pdf>

¹¹ Анкета на работна сила, 2017, ДЗС

¹² Извор: Потрошувачка на енергенти во домаќинствата, 2014, <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/6.4.15.03.pdf>

е забележано најголемо процентуално учество на домаќинствата кои како основен вид на енергент за греење трошат огревно дрво и нивното учество во вкупниот број домаќинства во регионот изнесува 85.62%.

Од друга страна, процентот на домаќинства од вкупниот број на домаќинства со изведена топлотна изолација во 2014 година е 17.78% што е исклучително низок процент во контекст на климатски промени¹³.

Соларни панели користат 6.15% од анкетираниите домаќинства (примерок од 3500 домаќинства) за 2014 година, додека пак како уред за готвење според класа на енергетска ефикасност најзастапен е Електричен шпорет со рингли во класата А+, додека пак поред податоците од истражувањето, најголем дел од домаќинствата во Република Македонија користат уреди чија енергетска ефикасност има индекс $I_{\alpha} \geq 42$. Во однос на повисоките класи на енергетска ефикасност, најзастапени се машините за перење¹⁴.

Не постојат родово поделени податоци за типот на домаќинства, како и родовата поделба на труд во домаќинствата и видот на потрошувачка на енергија и користење на уредите според класата на енергетска ефикасност. Тој податок би бил многу значаен во делот на креирање мерки и политики во контекст на процесите на ублажување.

Политиките за енергетска ефикасност исто така имаат социјална и родова димензија, односно допринесуваат за зајакнување на социјалниот и родов јаз, доколку се родово неутрални(слепи). Во тој случај постои нееднаков пристап до политиките и субвенциите за енергетска ефикасност, односно тие кои можат да инвестираат во енергетска ефикасност имаат бенефит од тие политики, а оние кои не можат/сиромашните остануваат во енергетска сиромаштија.

Бидејќи повеќето европски земји немаат официјална дефиниција за терминот "енергетска сиромаштија", оваа појава често се опишува како "неспособност да се задржи домот адекватно затоплен". Во Франција овој пристап официјално е усвоен преку дефинирањето на енергетската сиромаштија како ситуација во која едно лице има потешкотии да ја добие потребната енергија во нивниот дом за да ги задоволи нивните основни потреби поради несоодветни ресурси или услови за живеење¹⁵.

Родовата перспектива е тука најизразена, поради феминизацијата на сиромаштијата, односно жените кои спаѓаат во категоријата во ризик од и во сиромаштија се дел и од за енергетската сиромаштија.

Енергетската сиромаштија анализирана преку родовата перспектива открива силна родова димензија за пристап до енергија (Clancy et al., 2017). Не само што жените имаат поголем ризик да живеат во сиромаштија поради нееднаквости во приходите, особено оние кои се над возраста за пензионирање, почесто од мажите живеат во енергетска сиромаштија, со ограничен пристап до услугите за обновлива енергија и учество во енергетската транзиција.

---

¹³ Ibid.

¹⁴ Според Правилникот за означување на енергетската ефикасност на уредите за домаќинствата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 85/2007), постојат следниве класи: - А++ со индекс на енергетска ефикасност $I_{\alpha} < 30$; - А+ со индекс на енергетска ефикасност $30 \leq I_{\alpha} < 42$ - од А до G со индекс на енергетска ефикасност $I_{\alpha} \geq 42$. Извор: Потрошувачка на енергенти во домаќинствата, 2014, <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/6.4.15.03.pdf>

¹⁵ <https://ec.europa.eu/energy/en/content/possible-approach-define-energy-poverty-inability-keep-home-adequately-warm>

Во таа насока оди и истражувањето за “Ранливи групи (домаќинства) изложени на влијанија на климатски промени” (Д-р Елизабета Џамбаска, 2019), според кое како најранливи категории се процеснети следниве:

Самохрани мајки кои живеат во куќи со деца помали од 18 години и користат огревно дрво како систем на греење на домот поради финансискиот фактор за избор на начинот за загревање на домот. Во Скопската котлина оваа категорија опфаќа 0.46% од вкупниот број на домаќинства или 746 во апсолутни бројки.

Самохрани татковци со малолетни деца кои живеат во куќи и користат огревно дрво како начин на затоплување на домот се 876 домаќинства кои исто така изборот на начинот на загревање на домот го направиле врз основа на цената на месечниот трошок.

Жени со 65+ години, месечни примања до 12.000 ден, кои се немажени/разведени или вдовици и живеат сами во домот, Најголем процент од нив, **62,22%** користат огревно дрво како основно за загревање на домот, од кои 46,7% ја потенцираат цената на месечниот трошок како фактор за избор на огревно дрво, а 91,3% од анкетираниите го користат огревето дрво и за готвење.

Според Светската здравствена организација овој начин на загревање поради тоа што емитира големи количини на штетни материи за здравјето (на пример, црн јаглород) во домаќинството. Го зголемува ризикот од респираторни заболувања, вклучувајќи пневмонија и хронична опструктивна белодробна болест, кардиоваскуларни заболувања и рак на белите дробови.

Мора да се нагласи дека користењето на енергијата во домаќинствата зависи од големината на домаќинството, односно семејствата со деца користат повеќе енергија отколку едночлените домаќинства.

Во тој контекст, жените изведуваат поголем дел од задолженија за домаќинство, готвење, перење и користење на чистење и апарати за перење (кога се достапни). Така, нивните активности можат да влијаат на домаќинството вкупната потрошувачка на енергија на дневна основа.¹⁶ Но, и покрај тоа што жените поради нивната родова улога во домот, повеќе користат енергија, сепак тие не се вклучени во донесувањето одлуки каков тип на енергија (извор) и апарати ќе се користат.

Во земјите со традиционален родов карактер најчесто мажите одлучуваат кога и каков тип на апарати ќе се купат (користат), односно каков тип на енергија ќе се користи за загревање на домот. Најчесто се смета дека мажите се тие кои се поинформирани за техничките спецификации и по однос на енергетската ефикасност на апаратите, но тука мора да се спомене и финансискиот аспект, односно мажите се најчесто тие кои располагаат со финансиите во семејството, па донесуваат одлуки каков вид енергија и какви апарати ќе се користат (ромска популација¹⁷).

Родова дисагрегација постои и во набавката на енергија за затоплување (готвење), со што мажите се најчесто одговорни за набавка на огревно дрво, јаглен или плин, додека пак домаќинствата со самохрани мајки (или едночлени женски домаќинства) имаат поголеми трошоци за набавка на вакви извори на енергија. Во таа насока оди и податокот дека во скопската котлина 746 самохрани мајки наспроти 876 самохрани татковци го избрале огревето дрво како извор на енергија за затоплување.

Тука е значаен и социјалниот фактор, но и биолошкиот фактор. Мажите се најчесто одговорни за набавка, транспорт и складирање на огревето дрво заради нивната физичка конструкција (сила) што е биолошки фактор, но и заради тоа што од аспект на социјален фактор- најчесто мажите се во

---

¹⁶ Toward gender-informed energy subsidy reforms: findings from qualitative studies in Europe and Central Asia, World Bank, 2015 <http://documents.worldbank.org/curated/en/834451468189851792/pdf/96945-WP-REPLACEMENT-Gender-and-Energy-Subsidies-web.pdf>

¹⁷ Ibid.

комуникација со трговците со дрва – кои се најчесто мажи. Во овој случај жените, заради социјалните стереотипи – срам од средината да комуницираат/преговараат со други мажи имаат препреки да дојдат до огревно дрво за загревање, негова обработка, транспорт и складирање. Затоа најчесто жените кои живеат сами, имаат екстра трошоци за набавка на овој тип извор на енергија за загревање, и се одлучуваат за електрична енергија за загревање, но и поради повисоката цена на овој извор на енергија, загреваат помал дел од домаќинството.

Истото се однесува и на плинот за готвење, што најчесто се смета за машка работа, и поради тоа жените ретко се одлучуваат да го користат заради безбедносни причини.

Но, податоците од Македонија говорат за една поинаква состојба, особено кај жените на возраст 65 и повеќе години, кои живеат сами во домот со месечни примања до 12000 денари, кои од околу 1460 вакви домаќинства најголем дел, или 62,22% користат огревно дрво како основен извор за загревање на домот, 20% користат електрична енергија (термоакумулациона печка), 8.9% се на централно градско греење, 6,67% користат греалка или електричен котел и 2.22% топлинска пумпа или климатизер. Најголем дел од оваа група го загрева домот 12 часа (44.4%)¹⁸.

Тоа покажува дека финансискиот фактор е сепак најпресудувачки во изборот на вид извор на енергија за загревање на домот.

Тоа доведува до намалување на социјалните активности и намалување на трошоците за лични потреби (здравје и хигиена) кај жените за да можат да го подмират долгот за енергија. Кај мажите се појавува тенденција да скратат на користење на енергија и трошоци за облека. Тоа доведува до недоволно загревање на домот кое од друга страна повлекува здравствени последици.

Жените почесто би се одлучиле да скратат трошоци потреби за нив лично, отколку да скратат на храна, медицински потреби и на образование.

Намалувањето на греењето и користењето на апаратите има поголемо негативно влијание на женските членови на семејството. Жените кои не одат на работа, остануваат дома во текот на денот додека другите членови се надвор од домот, не го загреваат домот за да заштедат. Исто така, многу често не се одлучуваат за машини за перење, и апарати за чистење, но тоа го прават самите жени. Тоа се одразува на времето кое жените го поминуваат во одржувањето на домот, односно неплатениот труд во семејството.

Сепак, и мажите и жените подеднакво сметаат дека мерките за енергетска ефикасност се добар начин за да се справат со енергетската сиромаштија. Мажите се подобро информирани и проактивни од жените за поставувањето вакви мерки, додека пак жените се позаинтересирани за заштедата од овие мерки.

Мажите се поинформирани од жените за техничките аспекти за подобрување на енергетската ефикасност преку изолација или промена на апарати. Најчесто за овие домаќинства е финансиски поприфатливо самите да направат одредени мали поправки за изолација за кои најчесто се одговорни мажите, како на пример "Користење енергетски ефикасни апарати, ги изолираат сидовите зад радијаторите и користат добри апарати во бањите за да се намалите потрошувачка на вода"¹⁹.

¹⁸ Ранливи групи (домаќинства) изложени на влијанија на климатски промени,

¹⁹ Toward gender-informed energy subsidy reforms: findings from qualitative studies in Europe and Central Asia, World Bank, 2015 EUROPE AND CENTRAL ASIA, World Bank, 2015

Родовите стереотипи се појавуваат и во интеракцијата со институциите кои обезбедуваат енергија. Најчесто комуникацијата со овие институции се смета за машка работа, поради мислењето дека мажите се поинформирани за техничките аспекти на барањата, додека пак кај жените е поприсутна интеракцијата со службите во делот на социјална заштита, образование и здравство.

Ако се работи за плаќање сметки за енергија жените имаат подеднакво учество, но доколку се работи за решавање на одреден проблем тоа се смета за машка работа.

Родовите разлики се воочуваат и во пристапот кон енергетските реформи, со тоа што мажите се поинформирани од жените за енергетските реформи (промена на тарифни модели на пример), енергетски провајдери како и за легислативата. Тоа укажува на фактот дека жените, покрај помалиот интерес, се соочуваат и со помал проток и достапност до информации за овие аспекти од енергетскиот сектор. Исто така тоа е резултат на родово поделените улоги во семејствоти и општеството според кои жените се поинволвирани во делот на грижа – образование, здравство, социјална заштита, но и поради поголемиот удел во неплатениот труд во семејството.

Заклучоци:

- Жените се поспремни да го жртвуваат своето време за да извршуваат обврски во домот кои би ги намалиле трошоците на енергија,
- Во земјите со традиционален родов карактер најчесто мажите одлучуваат кога и каков тип на апарати ќе се купат (користат), односно каков тип на енергија ќе се користи за загревање на домот.
- и мажите и жените подеднакво сметаат дека мерките за енергетска ефикасност се добар начин за да се справат со енергетската сиромаштија. Мажите се подобро информирани и проактивни од жените за поставувањето вакви мерки, додека пак жените се позаинтересирани за заштедата од овие мерки.
- Родовите разлики се воочуваат и во пристапот кон енергетските реформи, со тоа што мажите се поинформирани од жените за енергетските реформи,
- Стапката на сиромаштија е поголема кај семејствата со самохрани мајки што се рефлектира во нивна енергетска сиромаштија. Тие треба да се особено таргетираны во националните напори за ублажување и субвенции.
- Енергетската сиромаштија е најизразена кај жените кои живеат сами и се на возраст 65+ со фиксни примања,
- Заинтересираноста за енергетските реформи во насока на енергетска ефикасност е изразена кај жените но немаат доволно знаења за нивна примена,
- Системите за комуникација и информирање за енергетски реформи треба посебно да ги таргетираат жените.

Земјоделство

Земјоделството е најдиректно погодено и целосно зависно од климатските промени и негативните влијанија со тоа што земјоделските култури и добитокот се осетливи и на најмали климатски варијации. Во таа насока, мора да се нагласи состојбата со земјите во развој, чие земјоделство е исклучително зависно од временските услови, врнежи и влијаат на садењето, проширувањето на болести, зголемена изложеност на топлински стресови, промени на врнежите, ерозија заради зголемени врнежи итн.

Од друга страна земјоделството има влијание на климатските промени, најчесто преку замената на традиционалните мали земјоделски техники во големи системи на одгледување.

Зголемените неодржливи методи за интензивно земјоделство, сточарско производство и риболов резултираат со загадување на воздухот и ерозија на храна и вода, кои последователно придонесуваат за климатските промени и безбедноста на храната (Gender CC, Women for climate justice)²⁰.

Родовата перспектива во секторот земјоделство е особено изразена, почнувајќи од родовата поделба на трудот (вертикална и хоризонтална во областа земјоделство), нееднаквиот пристап до продуктивните ресурси, можности, информативни системи, но и подлабоко во родовите стереотипи на улогите на жените и мажите во семејството и во делот на работењето, пристапот до образование, социјална заштита, банкарски услуги, поделба на сопственост (земјоделско земјиште) итн.

Состојбата со родовите разлики на пазарот на труд е особено видлива во секторот земјоделство, каде според официјалните податоци на Државниот завод за статистика ја потврдуваат погоре утврдената состојба дека жените се постојано помалку застапени како вработени во секторите земјоделството, шумарството и рибарство со 38.3% од вкупниот број вработени во овие сектори за 2017 година²¹. (ДЗС).

Во делот на Стручни земјоделски работници, жените се јавуваат во 24.5% наспроти мажите со 75.5%.

Родовиот јаз е најочигледен во категоријата неплатени семејни работници, каде жените имаат учество од 67.6% наспроти 32.4% мажи. Овој јаз е уште поизразен во категоријата нето-плата (највисока) 40001 и повеќе, со 24.3% жени и 75.7% мажи.

Овие податоци се доволни за да се потврди феминизацијата на сиромаштијата, односно родовиот јаз на пазарот на трудот.

Неплатени семејни работници во руралните средини, ја имаат следнава родова структура: 67.7% жени, наспроти 32.3% мажи.²²

Официјалните податоци покажуваат дека во секторот земјоделство, жените се малку помалку застапени како членови на домаќинства ангажирани на поединечни земјоделски стопанства (43%), но кога станува збор за поделба во сопственоста на земјоделските стопанства нивниот удел

---

²⁰ <https://gendercc.net/gender-climate/agriculture.html>

²¹ Извор: Публикација “Жените и мажите во Северна Македонија, ДЗС, 2019

²² Анкета на работна сила, 2017, ДЗС

е 11% (ДЗС, 2014)²³, односно родовата поделба во категоријата на вработени и менаџери на деловни субјекти ја е следна: жени како менаџери на деловните субјекти се само 63 во земјоделскиот сектор наспроти 241 мажи²⁴.

Едукативната структура на носителите на индивидуални земјоделски стопанства покажува дека мнозинските носители се со средно образование, по што следат оние со основно образование, додека уделот на носители на магистерски или докторски студии е најнизок.

Поделбата на трудот на поединечните земјоделски стопанства со други активности по основна дејност покажува дека најголем број се занимаваат со Преработка на производи од животинско потекло со 41% од вкупниот број на земјоделски стопанства, по што следат активностите поврзани со одгледување шумски плодови, ароматични и лековити растенија и печурки со 26%, преработка на растителни производи со 22%, други добротворни активности (не се дефинирани) со учество од 9% и шумски активности со 5%. Не се достапни податоци за поделба на трудот²⁵.

Грижата за деца како причина за небарање работа во руралниот дел меѓу жените е застапена во 14 048 од вкупно 14151 случаи, или 99.2%, додека пак грижата за возрасно и неспособно лице помеѓу жените во руралните средини е присутна во 89.4% од вкупно пријавените случаи. Други семејни причини се наведени во 97.7% меѓу женската наспроти 2.3% кај мажите. Оваа причина е најчеста за небарање работа.²⁶

Хјуер, Ристеска во студијата “Родот и климатските промени во Македонија”, истакнуваат дека женскиот ангажман во земјоделските активности е главно поврзан со садење, сортирање, преработка и пакување, односно активности кои можат да се вршат во близина на нивните куќи / домови, како и исхрана и молзење на стоката или активности кои не се платени. Физички потешки задачи како што се копање, наводнување, собирање на работни машини и продажба на стоки на пазари, најчесто се изведуваат од мажи.

Други активности, како што се туризмот и сместувањето, занаетчиството, преработката на дрво, аквакултурата имаат многу мал удел (ДЗС 2014).

Секторот водоснабдување; канализацијата, управувањето со отпадот и активностите за санација покажува уште поголем јаз меѓу половите и 14,8% жени вработени во секторот наспроти 85,2% мажи. Според ДЗС, женското учество е помало во двете категории на формално и неформално вработување. Бројот на формално вработените жени е 240 409 против 349 646 мажи. Бројот на неформално вработени жени изнесува 43 706, наспроти 90 071 мажи (ДЗС, 2017).

Според податоците поврзани со субјективното мислење на домаќинствата во земјоделскиот сектор, 52,2% се генерално незадоволни од нивните месечни примања.

Во земјоделските активности жените се најчесто застапени како неплатени работници на семејните фарми и како платени или неплатени работници на други фарми и земјоделски претпријатија. Најчесто се вклучени во одгледување на растителни култури и добиток за свои потреби и за комерцијални потреби. Произведуваат храна и се често вклучени во мешани земјоделски операции.

Климатските промени и нивните негативни ефекти влијаат на пристапот до вода за консумирање и вода за наводнување на земјоделските површини. Тоа е директно поврзано со женскиот труд во семејството – хигиена, готвење за домот или наводнување за одгледување на одредени видови култури – претежно во близина на домот.

²³ Структура на земјоделски стопанства 2013, ДЗС 2014

²⁴ Структура на земјоделски стопанства 2013, ДЗС 2014

²⁵ Ибид.

²⁶ Анкета на работна сила, 2017, ДЗС

Поседувањето имот/земјиште е еден од позначајните проблеми во делот на земјоделството. Жените традиционално не стануваат наследници на имотот/земјоделската површина што резултира со нивна неможност да управуваат со финансиите.

Од друга страна податоците покажуваат дека тие се само 11% од сопствениците на земјоделските стопанства.

Тоа оневозможува нивен пристап до банкарски услуги, заеми, кредити како би пристапиле до средства во насока на ублажување или адаптација.

Во секторот земјоделство жените имаат генерално помала контрола на земјата и добитокот (сопственост), многу помалку користат подобрени семиња, помалку набавуваат поквалитетни ѓубрива, и помалку користат банкарски услуги како кредити и заеми, односно имаат помал удел во искористувањето на сервисите/мерките за проширување²⁷.

Грижата за зависни членови во семејството ги оневозможува жените да бидат поприсутни на пазарот на трудот, но, инфраструктурната (не)пристапност и оддалеченост на социјални, здравствени и образовни сервиси уште повеќе ја отежнува нивната работа во домот, поминувајќи долго време да се дојде до овие сервиси.

Табела 3: Родови јазови во земјоделство²⁸

	Родов јаз
Материјален/Физички Капитал	Мажите имаат поголем удел во сопственоста на земјиште
Човечки капитал: Пазар на труд	Фармите во сопственост на жени имаат помалку работна сила на располагање поради: 1) овие "домаќинства" се помали, 2) Домашни должности кои "ги оддалечуваат од профитабилни активности Женскиот труд е исто така ценет помалку.
Финансиски сервиси	Сопствениците на помали имоти, или оние кои немаат имот на свое име не можат да пристапат до кредити и други банкарски услуги
Социјален капитал	Образовната структура и пристапот до образование за руралните жени е значаен фактор во зајакнување на улогата на жената во земјоделството
Технологија	Жените поретко користат подобрени семиња и/или ѓубрива, механика и алати.
Информативни системи	Жените помалку доаѓаат до информациите поврзани со новите технологии во делот и на ублажување и адаптација

²⁷ The state of food and agriculture, WOMEN IN AGRICULTURE Closing the gender gap for development, FAO 2011
<http://www.fao.org/3/i2050e/i2050e.pdf>

²⁸

Зелени работни места

Република Северна Македонија се обврзува да даде придонес во глобалните напори за намалување на емисиите на стакленичките гасови со намалување на емисиите на CO₂ од согорувањето фосилни горива за 30% односно 36% до 2030 година (според Поднесок на Република Македонија, Национални придонеси кон климатските промени, 2015). Во делот на социјалните аспекти – се очекуваат околу 6000 зелени работни места до 2030 година со реализација на мерки за енергетска ефикасност во згради и нискојаглеродно снабдување со енергија (обновливи извори и гас).

Двогодишниот извештај кон климатските промени поставува таргет од 6200 зелени работни места до 2035 година реализација на мерки за енергетска ефикасност во згради и нискојаглеродно снабдување со енергија (обновливи извори и гас)²⁹.

Зелените работни места се дел од мерката 3.3. Обуки за побарувани занимања и занаети од Оперативниот план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2019 година (МТСП) според која се предвидува обука да се задоволат потребите од побарувани занимања и занаети, социјални услуги квалификации што водат до „зелени работни места“ за невработени лица³⁰.

Владата на РСМ формира Работна Група за мапирање зелени работни места и нивно поврзување со невработеноста на младите во земјава³¹ која ја усвојува следнава дефиниција за зелени работни места: **“Зелени работни места се пристојни работни места кои придонесуваат за социјална еднаквост и зачувување, обновување и унапредување на животната средина и климата.**

Од аспект на животната средина, зелените работни места придонесуваат за:

- ефикасна употреба на ресурси
- намалување на отпадот и управувањето со отпадот
- намалување на аерозагадувањето
- заштита и обнова на екосистемите
- намалување на стакленичките емисии на гасови
- прилагодување на последиците од климатските промени
- зголемена енергетска ефикасност

Од аспект на „пристојноста“ и социјалната еднаквост, овие работни места се и оние кои:

- обезбедуваат солиден приход за работникот,
- безбедност на работното место,
- социјална заштита за семејствата,
- овозможуваат личен развој и општествена интеграција,
- овозможуваат простор за слободно изразување на своите грижи од работата,
- им дозволува на работниците да се организираат и учествуваат во одлуките кои влијаат на нивните животи,
- им обезбедува еднаква можност и третман на сите мажи и жени”³².

²⁹ <http://klimatskipromeni.mk/article/27#/index/main>

³⁰ <http://www.mtsp.gov.mk/dokumenti.nsp>

³¹ 59-тата седница на Владата на РМ, 20.03.2018

³² <https://www.bidizelen.org>

Меѓународната Организација за Труд ги дефинира зелените работни места како "трансформација на економиите, претпријатијата, работните места и пазарите на труд во одржлива, ниско јаглеродна економија која обезбедува пристојна работа "(МОТ, 2012а)

Од друга страна Глобалниот пакт за работни места донесен од Меѓународната конференција на трудот на деведесет и осмата сесија, Женева, 19 јуни 2009 година предлага урамнотежена и реална група мерки што земјите, со поддршка од регионалните и мултилатералните институции, може да ги донесат, заради зајакнување на нивните напори за справување со кризата во насока на постигнување економска, социјална и еколошка одржливост. Една од мерките е поддршка во креирањето работни места и унапредување на инвестициите во секторите каде што има поголема можност за вработување, вклучувајќи ги зелените работни места, додека пак родовата рамноправност е интегрирана интересекторски во секоја од мерките.

Креирањето зелени работни места претставува дел од стратегиите на зелената економија³³ која оди во насока и има за цел да се намалат факторите кои допринесуваат за климатските промени преку подобрување на социјалната благосостојба и еднаквост.

Согласно тоа, еднаквоста врз основа на пол е еден од ултимативните фактори за креирање на зелени работни места, односно детерминанта во нивната дефиниција. Без еднакви можности за жените и мажите не може да се креираат и зелени работни места.

Тоа значи дека жените и мажите треба да имаат еднаков пристап кон зелените работни места но и еднакви бенефити од зелената економија.

Студијата "Компаративна анализа: работни места во термоелектрани наспроти работни места во сектори со обновливи извори и енергетска ефикасност во Македонија³⁴" укажува на можноста на транзитирање на работниот потенцијал (превработеност во РЕК Битола) кон производство на обновливи извори на енергија преку отварањето зелени работни места со преквалификација на работниците.

Главни сектори за отварање на зелени работни места, според студијата "Зелените работни места и младите луѓе во Република Македонија³⁵" се секторот градежништво и индустриите поврзани со градежни материјали (изолација, цемент, пумпи) односно изградба на енергетски ефикасни згради, преку користењето повеќе обновливи извори на енергија за производство на електрична енергија; Подобрувањето на осветлувањето се однесува на зградите, но исто така и на јавното осветлување, користењето повеќе обновливи извори на енергија какви што се сончевите термални системи, биомасата и топлинските пумпи. Според оваа анализа пресметувањето на нови работни места во секторот транспорт е тешко, но тоа би се случило доколку започне електрификација на патничките возила.

Според OECD "недоволната застапеност на жените во високото образование во делот на науката, технологијата, инженерството и математиката директно ги ограничува можностите на жените да учествуваат на растечкиот пазар на зелен труд. Во повеќето земји на ОЕЦД, жените се застапени со помалку од 30% од високото образование во областа на инженерството, производството и градежништвото. Родовите разлики во изборот на овие предмети се поистакнати во програмите

³³ зелената економија е таа што резултира во подобрена благосостојба на човекот и социјална еднаквост, и паралелно придонесува кон намалување на ризиците по животната средина и екологијата (UNEP 2011).

³⁴ <https://www.analyticamk.org/mk/arhiva-na-vesti/600-komparativna-analiza-rabotni-mesta-vo-termo-elektrani-nasproti-rabotni-mesta-vo-sektori-so-obnovlivi-izvori-i-energetska-efikasnost-vo-makedonija>

³⁵ <https://www.bidizelen.org/zelenite-rabotni-mesta-i-mladite-lugje-vo-republika-makedonija/>

за стручна обука. Доколку курикулуми поврзани со активности за зелени работни места се воведени само програми од областа на инженерството, голем дел од жените нема да имаат корист од обуката и ќе ја пропуштат можноста да стекнат неопходни вештини за нови зелени работни места³⁶.

Тоа би претставувал еден клучен фактор за влез на жените во пазарот на трудот во зелената економија, односно доколку се овозможи на жените да направат поголем влез во секторите поврзани зелени работни места кои се традиционално доминирани од мажи, во исто време овозможувајќи на жените да основаат свои зелени бизниси.

Проблемот се јавува во непостоењето на родово поделени статистики во зелените работни места со цел подетална анализа на родовите разлики и улоги во зелената економија.

Секторите како што се енергетиката, земјоделството, шумарство, градежништвото се доминирани од мажи а се најпотенцијални сектори за отварање зелени работни места.

Улогата на жените во заштитените подрачја се веќе препознаени како зелени економски активности, доколку се формализирани на пазарот на трудот, односно се во форма на претпријатија или друг вид на економски здружувања.

Жените се дел од зелената економија како собирачи на отпад и рециклирање.

Сето тоа не` враќа на почетокот дека родовата поделба на улогите во семејството и општеството, родовата поделба на избор на професии, родовата поделба на пазарот на трудот (како резултат на првата и втората поделба) се рефлектира и во помалата стапка на можности за влез на жените во зелената економија.

Може да се дополни со уште еден пасус дека во рамките на анализата за климатски промени, ќе се отворат 6200 работни места, ама нема доволно податоци оваа бројка да се анализира од родов аспект.

Транспорт

Студиите ширум светот покажуваат дека жените и мажите имаат различни шеми на патување во земјите кои се резултат на поделбата на улогите на жените и мажите на пазарот на трудот и во семејството, а кои директно влијаат на условите за вработување на жените, нивото на приходи и потребите за мобилност. ([Gender and Climate Change in Macedonia](#))³⁷

Придонесот на транспортниот сектор кон глобалните емисии на јаглерод диоксид изнесува помеѓу 24,5% и 14,5% . Во ЕУ, транспортот е втор по големина извор на емисии на стакленички гасови. Повеќето емисии на стакленички гасови од транспортот се предизвикани од патниот сообраќај (74%), следат превозот (14%) и воздухопловството (11% со тренд на зголемување). Железничкиот транспорт, од друга страна, е само 1%. Родовите разлики во употребата, моделите и начините на транспорт ретко се разгледуваат во развојот и планирањето на транспортните системи. (Gender CC, Women for climate justice)³⁸

Во последните години и во нашата држава се забележува растечки тренд на потрошувачката на енергија во секторот транспорт. Имено, во Република Северна Македонија уделот на транспортот во финалната потрошувачка на енергија се зголемил од 24% во 2012 на 32,5% во 2015 година. Од трите поткатегории (патен, железнички и воздушен сообраќај), најдоминантен е патниот сообраќај, со 97% учество. Најголем удел во патничките моторни возила имаат патничките автомобили - 87%. Гледано од аспект на емисиите на стакленички гасови, транспортот учествува со 13% во вкупните национални емисии во 2014 година, а со 20,5% во емисии од секторот

³⁶ <https://www.oecd.org/employment/greeningjobsandskills.htm>

³⁷ <http://unfccc.org.mk/content/Publikacii/Gender%20and%20Climate%20Change%20in%20Macedonia.pdf>

³⁸ <https://gendercc.net/gender-climate/transport.html>

енергетика. Во последните години се забележува растечки тренд на емисиите од оваа категорија, па така во 2014 година емисиите се за 3,6% поголеми во однос на 2013 и за 16,4% поголеми споредено со 2012 година. Со оглед на тоа што патниот транспорт е најголем извор на емисии на стакленички гасови (речиси 99%) од транспортниот сектор, мерките и политиките за намалување на емисиите во главно треба да се насочени кон овој вид на транспорт. Овие политики и мерки во главно треба да бидат насочени кон зголемување на ефикасноста на возилата и електрификација на транспортот.

Интересен е и податокот што во периодот од 2011 до 2015 година бројот на патнички автомобили во нашата земја е зголемен за 22,5% што најмногу се должи на дозволеният увоз на половни возила, но сепак сме далеку од земјите во ЕУ, каде секој втор жител користи патнички автомобил, а кај нас патнички автомобил поседува нешто над секој петти жител. (Студија за транспортниот сектор "Стутра"-анализа на политики и мерки)³⁹

Во вкупниот процент на сопственици на моторно возило, жените учествуваат со 15%, на ниво на државата, додека во Скопскиот регион е нешто повисок 21%.

Малиот процент на жени сопственици на автомобили придонесува да жените најчесто се корисници на јавниот превоз за секојдневно организирање на обврските,

Родовата перспектива во транспортните политики е важна не само за намалување на нееднаквоста помеѓу жените и мажите, туку и за поддршка на еколошкиот развој, бидејќи жените многу повеќе ги прифаќаат еколошките модели на мобилност. Не само затоа што пониската стапка на моторизација на жените ги принудува да користат повеќе јавен превоз, туку и да пешачат и да користат велосипеди.

Од тие причини како важен дел од секојдневниот живот на граѓаните, транспортниот систем мора да биде адаптиран според потребите и интересите на мажите и жените. Адаптирањето на транспортните политики на потребите на жените бара развивање на структурен пристап во разбирањето на нивните потреби, идентификување на инструменти да се адресираат овие потреби, анализирање на трошоците и бенефитот од овие инструменти, и воспоставување на соодветна рамка на политики. (Gender and Transport, Discussion Paper No. 2011-11)⁴⁰

Податоците покажуваат дека отежнатиот пристап на жените и девојчињата до транспортот и лошата инфраструктура особено во руралните средини влијае негативно на нивната положба, влијае на присуството на девојчињата во училиштето за разлика од момчињата, пристапот на жените до здравствените и другите јавни сервиси и смртност на родилките. Жените од руралните средини се соочуваат со сериозни проблеми од инфраструктурен карактер, односно немањето на соодветна инфраструктура на овие жени им одзема премногу време во нивното секојдневно живеење и исполнување на семејните обврски. Заштедите на време како резултат на добра инфраструктура во голем дел од руралните средни речиси се невозможни. Транспортната инфраструктура и услугите имаат силно влијание на зајакнувањето на ранливите групи како што се жените, преку намалување на времето потрошено на домашни задачи и навремено и прифатливо испорачување на основни услуги како што се здравјето, образованието, водата и санитарииите. (Кон родово рамноправна Македонија)⁴¹

Родовата перспектива е важен фактор и од аспект на тоа како луѓето ги искусуваат и имаат корист од транспортните системи. На пример, студијата на Светската банка покажа дека во Лима, жените почесто ги носат одлуките за транспорт врз основа на неговата безбедност, додека мажите го

³⁹ <http://klimatskipromeni.mk/article/82#/index/main>

⁴⁰ <https://www.itf-oecd.org/sites/default/files/docs/dp201111.pdf>

⁴¹ <http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2018/03/Kon-rodovo-ednakva-makedonija-Makedonski.pdf>

избираат начинот на транспорт врз основа на брзината. (WEF, How to make transport safer for women,)⁴²

Транспортот традиционално е сектор во кој доминираат мажите, како од аспект на вработувањето така и од аспект на вредностите кои се вградени.

Податоците на Државниот завод за статистика за 2017 година покажуваат дека вработеноста на жените во секторот транспорт е многу ниска и тие учествуваат само со 12,8% наспроти учеството на мажите од 87,2%. (ДЗС 2019)⁴³

Меѓутоа и на ниво на ЕУ состојбата не е подобра, застапеноста на жените како транспортни работници во земјите од Европската Унија е само 22%.⁴⁴

Прашањето на вклучување на родовата перспектива во транспортните политики е релативно ново, како на глобално така и на национално ниво. Недостатокот на статистика разделена по пол, која се однесува на прашањата поврзани со транспортот, оневозможува да се направат подетални анализи на состојбите во оваа област.

Во Република Северна Македонија нема детална анализа која се однесува на состојбата со родовата еднаквост за прашања поврзани со секторот транспортот (патна инфраструктура, пристап и користење на јавни површини и објекти, осветлување, безбедност на патиштата, јавен транспорт и сл.).

Ниту официјалната статистика за секторот транспорт достапна на веб страницата на Државниот завод за статистика располага со родово разделени податоци⁴⁵. Како заклучок може да кажеме дека транспортната инфраструктура и услугите се средство за подобрување на благосостојбата на луѓето преку олеснување на пристапот до економските и социјалните бенефиции и на тој начин треба да бидат дизајнирани за најдобро да ги задоволат потребите на мажите и жените, на начин што е правичен, достапен и одговорен за сите општествени групи. За да се постигнат овие цели, планирањето, дизајнот, изградбата, работата и одржувањето на транспортната инфраструктура и услугите треба да вклучуваат учество како на мажите така и на жените.

Транспортната инфраструктура и услугите често се погрешно сметани за " родово неутрални". Погрешна е претпоставувката дека транспортните услуги и инфраструктурата подеднакво ги користат мажите и жените и нема значителна разлика во нивните превозни средства, начините на пристап и користењето на транспортната инфраструктура и услуги. Всушност, мобилноста се разликува од страна на жените и мажите, бидејќи тие користат различни начини на транспорт за различни цели и на различни начини во зависност од нивните општествено определени репродуктивни, продуктивни и улоги поврзани со заедницата. Економскиот и социјален статус и живот на жените и мажите исто така влијае на нивните различни транспортни потреби и користењето на транспортните услуги. Овие разлики треба да бидат добро разбрани за да овозможат родово инклузивни транспортни политики и проекти.

За да можат да се креираат транспортни политики во кои е вклучена родовата перспектива, неопходно е да се создаваат и да се достапни родово разделени податоци, врз основа на кои ќе се прават родови анализи. Исто така секторот транспорт како на централно така и на локално ниво е еден од најскапите сектори кој се финансира од буџетот на граѓаните, и токму затоа потребите, приоритетите и интересите и на жените и на мажите треба да бидат дел од програмите за кои

⁴² <https://www.weforum.org/agenda/2015/01/how-to-make-transport-safer-for-women/>

⁴³ Државен завод за статистика, Публикација „Жените и мажите во Северна Македонија“ 2019

⁴⁴ https://ec.europa.eu/transport/themes/social/women-transport-eu-platform-change_en

⁴⁵ <http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/?rxid=46ee0f64-2992-4b45-a2d9-cb4e5f7ec5ef>

буџетските средства се наменети. Родовата анализа на буџетските политики во секторот транспорт треба да биде составен дел на секое буџетско планирање.

Заклучоци:

- И мажите и жените го користат транспортот како инструмент за пристап до економски можности.
- Сепак, покрај пристапот до пазарот на трудот, жените го користат транспортот и како начин да се грижат за домот и семејството.
- Мажите најчесто користат автомобилот како превозно средство, а жените јавниот превоз. Затоа јавниот превоз треба да одговара на потребите, приоритетите на жените.
- Жените најчесто работат на послабо платени работни места и сектори и се лимитирани во пристапот до финансии и кредити за да можат да купат сопствен автомобил.
- Мажите најчесто се сопственици на имотот и имаат подобри платени работни места што им овозможува пристап до кредит за нов или половен автомобил.
- Жените многу повеќе ги прифаќаат еколошките модели на мобилност (пешачење, возење велосипед)
- Жените почесто ги носат одлуките за транспорт врз основа на неговата безбедност, додека мажите го избираат начинот на транспорт врз основа на брзината.
- Користејќи го автомобилот како превозно средство, мажите заштедуваат време а жените со користењето на јавниот превоз речиси е невозможно да заштедат време
- Економскиот и социјален статус и живот на жените и мажите влијае на нивните различни транспортни потреби и користењето на транспортните услуги.
- Транспортната инфраструктура и услугите не треба да бидат гледани како "родово неутрални".
- Родово одговорното буџетирање треба да биде вклучено во креирањето на буџетските политики и програми во секторот транспорт.
- Непостоењето на родово разделени податоци во секторот транспорт оневозможува изработка на детални анализи кои ќе покажат каква е состојбата со родовата еднаквост во оваа област.

Девојки во техничките науки

Науката традиционално е поле во кое доминирале мажите, со некои значајни исклучоци. Жените историски се среќавале со дискриминација во науката, како што било и во останатите области во кои доминирале мажите, постојано биле прескокнувани за работни можности и ниту пак им ги признавале нивните заслуги. Достигнувањата на жените во науката било припишано на нивното противење на матрицата во која општеството ги става жените и нивната традиционална улога како извршувачи на домашните обврски.

Меѓународното тестирање ПИСА, спроведено во 2015 година, укажува на подобри постигнувања на девојчињата на 15 годишна возраст од Македонија по природни науки, како и изедначени постигнувања по математика помеѓу двата пола. Интересен е податокот дека девојчињата покажале повисок интерес за математика, но момчињата искажале повисоко ниво на самодоверба за предметот математика. Дополнително, додека една четвртина од испитаните ученици од Македонија се изјасниле дека очекуваат да работат во областа на природните науки, поголем дел од нив (28%) се девојки, наспроти 20% момчиња. Сепак, и покрај добрите постигнувања и професионалните аспирации, девојчињата во значително помал број

професионално се определуваат за некое од техничките и информатичките подрачја. Податоците укажуваат дека соодносот на запишани студенти на техничките/математичките факултети според пол е 1:2 до 1:3 во корист на машките. Областите каде има поголем број женски студенти се обично оние кои водат кон професии во образованието, на пример, професори/ки по математика, физика итн, упатувајќи на фактот дека и оние жени кои избираат да ги изучуваат математиките и техничките науки, сепак својата професионална кариера ја градат во област која традиционално се смета за „женска“. Следствено, работната сила од областа на техничките науки и математиката е во голема мера, родово сегрегирани. Родово сегрегираниот пазар на труд често се поврзува со големи разлики во платите и условите за работа. Техничките професии (инженери, информатичари, програмери) се високо платени и нееднаквата родово застапеност во нив придонесува за генерална родово нееднаквост на пазарот на трудот и нееднаквото вреднување на трудот. (ЦРПМ: Девојки во технологија)⁴⁶

Во таа насока одат и податоците на ДЗС за запишани студенти на додипломски студии во учебната 2017/2018, од кои 56% се девојки а 44% момчиња. Процентот на дипломирани студенти во учебната 2017 е исто така поголем во корист на девојките 58% наспроти 42% кај момчињата. Но, ако ги погледнеме податоците на дипломирани студенти на додипломски студии според научната област се забележува многу поголем процент на дипломирани момчиња на природно математичките науки 62%, и речиси двојно помалку дипломирани девојки односно 38%. На техничко технолошките науки тој процент е нешто поголем во корист на девојките 45% наспроти 55% кај момчињата. Кај медицинските науки дипломираните девојки се двојно и нешто повеќе 74% наспроти 26% дипломирани момчиња, а исто така и кај хуманитарните науки 70% девојки наспроти 30% момчиња. Од податоците на ДЗС, интересно е да се спомене што процентот на девојките запишани на постдипломски студии, според научната гранка на магистерскиот труд во учебната 2017/2018 на природно математичките науки е многу повисок, 60% наспроти 40% момчиња. Но тој процент е драстично помал и е во корист на момчињата од аспект на научната гранка на пријавениот специјалистички труд, 75% наспроти 25% девојчиња. Исто така и кај завршените докторски студии, кај природно математичките науки процентот на завршени мажи е поголем 54% наспроти 46% жени.

Од расположливите податоци на Државниот завод за статистика, не може да се утврди каде точно дипломираните жени од природно научните студии ја продолжуваат својата кариера, затоа што не се води статистика за вработеност по занимања и пол, туку само по сектори. Од статистиката за вработеноста по пол во секторот стручни, научни и технички дејности се забележува поголемо присуство на жените 53% наспроти 47% на мажите, а во секторот информации и комуникации застапеноста на жените е речиси двојна помала 36,8% наспроти 63,2% застапеност на мажите. Најголем родов дисбаланс постои во секторот градежништво каде застапеноста на жените е минимални 6,6% наспроти 93,4% вработени мажи (ДЗС: Жените и мажите во Северна Македонија)⁴⁷. За важноста на родовата димензија во науката за климатски промени, и за потребата од зголемување на процентот на жени кои се бават со наука во истражувањата од областа на климатските промени, зборуваат самите жени научници. Д-р Ана Лајпранд, истражувач во едно интервју ќе каже: "Заштитата на климата е задача која пред се бара од нас да ги здружине силите. Влијанието на климатските промени на глобално ниво често ги погодува жените посилно и веднаш, за разлика од мажите. Во исто време, жените се уште и често се драматично

⁴⁶ www.crpm.org.mk/wp.../12/Devoiki-vo-tehnologija-FINAL.pdf

⁴⁷ <http://www.stat.gov.mk/PrikaziPoslednaPublikacija.aspx?id=23>

недоволно застапени во политиката, науката и бизнисот, особено на раководните нивоа. Треба да го промениме ова, прво затоа што родовата еднаквост е глобална цел за одржлив развој, но и затоа што ни требаат "феминистички решенија" за проблемот со климата и не можат да си дозволат да не ги користат женските знаења, вештини и пристапи. Мислам дека нам ни е потребна разновидност генерално, за да ги решиме големите и сложени проблеми со кои се соочуваме. Мислам дека жените треба да ја бараат својата половина од моќта во науката, општеството и политиката, и да преземат половина од одговорноста, така што жените и мажите заедно можат целосно да ги искористат комплементарните идеи и пристапи. За да стигнеме таму, потребни ни се промени во структурните услови, почнувајќи од квотите, промени во детската заштита па се до промена на културните норми, на пример, за она што го прави да биде добар и успешен еден лидер. Од друга страна, како жени треба да бидеме храбри, да им веруваме на нашите сили и да ги прифатиме предизвиците на еднакво учество"

Д-р Барбора Седова, истражувач во областа на економскиот раст и човечкиот развој, смета дека климатските промени имаат важна родова димензија во однос на миграцијата, како и нееднаквоста. Поради нивните различни улоги и одговорности, ранливостите, искуствата и потребите на мажите и жените не се исти. Истражувањето за тоа кој ги има најголемите економски загуби, кој мигрира или останува заробен како одговор на негативните влијанија врз климатските промени, е важно за да се дизајнираат политики за заштита на најранливите групи. (МСС, Women in climate science)⁴⁸ Во однос на користењето на информатичко-комуникациски технологии во домаќинствата и кај поединците податоците на Државниот завод за статистика, покажуваат дека во првото тримесечје од 2018 година, 79.3 % од домаќинствата имале пристап на интернет од дома. Учеството на жените во вкупниот број корисници на интернет во 2018 година изнесувало 49.4 %, а на мажите 50.6 %. Податоците по возрастни групи покажуваат дека најголем процент редовни корисници на интернет е забележан кај населението на возраст од 15 до 24 години, и тоа 95 % од жените и 100 % од мажите, додека процентот на редовно користење интернет е најмал кај возрасната група од 55 до 74 години. Податоците по образование покажуваат дека најмногу користи интернет населението со завршено високо образование, и тоа кај жените 96 %, додека кај мажите 94 %. Процентот на редовно користење интернет е најмал кај населението со завршено основно образование, кај кое само 51 % од жените и 57 % од мажите редовно користат интернет. (ДЗС: Користењето на информатичко-комуникациски технологии во домаќинствата и кај поединците, прво тромесечје 2018)⁴⁹.

Иако огромен е процентот на жени кои користат интернет, најголем дел од нив преку своите мобилни телефони 66,9%, најчесто интернетот се користи за пристап кон социјалните мрежи 60,9%, слушање на музика 44,4%, телефонски разговори преку интернет 60,1% и сл.

За жал нема официјална статистика колку кај нас компјутерот или интернетот се користат за работа, за научни цели и за стекнување на знаења преку интернет.

Со цел поттикнување повеќе девојки да се запишуваат на ИКТ-факултетите за да се овозможи родов баланс и да се зголеми вкупниот број на работна сила од ИКТ-областа во Северна Македонија, во изминатиот период беа спроведени повеќе кампањи. „Девојките во технологијата“ беше промовирана во 2012 година на Факултетот за информатички науки и компјутерско инженерство (ФИНКИ), во соработка со Министерството за информатичко општество и администрација и министерството за образование и наука. Иницијативата „На технологијата и се потребни девојки“ на Обединетите нации, востановена од 2011 година, а која ќе се одбележува

⁴⁸ <https://www.mcc-berlin.net/en/news/information/information-detail/article/women-in-climate-science.html>

⁴⁹ <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?brtxt=77>

секој четврти четвток во април беше прифатена и кај нас преку повеќе активности. Во светот во следните 10 години се предвидува дефицит на информатичкиот кадар бидејќи станува се повеќе зависен од технологијата. Женската креативност, талент и капацитет не се доволно искористени во тоа поле, а информатичко-комуникациските технологии се одлична шанса за остварување успешна кариера на жените ширум светот. Но покрај изучувањето на стручни предмети студиските програми потребно е да вклучуваат интердисциплинарни предмети од типот на претприемништво, презентациони вештини, менаџмент и економија кои ќе им овозможат на дипломираните студенти добро да се вклопат и на водечките позиции во ИТ стопанството.

Јакнењето на женското претприемништво и поддршката за стартап бизниси за жените е потребно. Во таа насока е и проектот WE MAKE е финансиран преку ИПА програмата и се спроведува во текот на 2018 и 2019 година, со времетраење од 16 месеци, за подобрување на можностите на младите жени и девојки, во ИКТ и СТЕМ секторот, како и во зелената економија и социјалното претприемништво, за вработување и самовработување, во неколку општини од осумте плански региони. Општата цел на проектот е да придонесе кон зголемување на конкурентноста на економијата на Република Северна Македонија, преку поддршка на различен екосистем за претприемништво, вклучувајќи ги жените и граѓанското општество. Со проектот се предвидува поттикнување и поддршка на актуелните и потенцијалните жени претприемачи преку зголемена и подобрена употреба на технологија, иновации, вмрежување и извоз, како и градење на капацитетот на националната асоцијација за женско претприемништво – Здружението на бизнис жени и Платформите за зајакнување на екосистемот за претприемништво во Македонија, преку имплементација на Националната Стратегија за развој на женското претприемништво 2018-2022 во РМ.⁵⁰

Фондот за иновации и технолошки развој, исто така го подржува претприемништвото и стартап компаниите. На повикот во декември 2018 година, најголем дел од доставените апликации биле за проекти во ИТ секторот. Позитивен показател е податокот дека со овој повик се поттикнува женското претприемништво во земјава, односно дури 35% од вкупниот број на компании апликанти (198) имаат жена управител или член на сопственичката структура.⁵¹

Но и покрај сите напори сепак и понатаму постои родов дисбаланс во науката и ИКТ секторот, особено во уписот на девојките на природно математички студии но и по завршувањето на школувањето и започнувањето на кариерата.

Заклучоци:

- Општествените и културните норми поврзани со традиционалната улога на жената во општеството претставува пречка за поголеми достигнувања на жените во науката
- Девојчињата покажуваат поголем интерес кон природно математичките науки, но момчињата покажуваат поголема сомодоверба
- Постои родов дисбаланс во работната сила од областа на техничките науки и ИКТ секторот, особено на менаџерските позиции.
- Девојките кои студираат на природно математичките и ИТ факултети најчесто избираат својата кариера да ја продолжат во секторот образование, а момчињата во ИТ индустријата.
- Иако жените се повеќе се вклучуваат во претприемништво, сепак процентот на компании водени од жени во ИТ секторот е сè уште мал.

⁵⁰ <https://wemake.mk/about/>

⁵¹ <http://www.fitr.mk/ogromen-interes-kaj-startap-kompanij/>

Користена литература

- Draft Action plan on gender equality and adaptation/mitigation of climate change (the APGECC) <http://www.unfccc.org.mk/content/Documents/Action%20Plans/MK-FBUR-gender.pdf>
- Communication strategy and the action plan on climate change 2013, [http://www.unfccc.org.mk/content/Documents/Climate%20Change%20Communications%20Strategy%20f%20MK\(1\).pdf](http://www.unfccc.org.mk/content/Documents/Climate%20Change%20Communications%20Strategy%20f%20MK(1).pdf)
- Conducting Climate Change Health Vulnerability and Adaptation assessment in South East region of Republic of Macedonia, Third National Communication to the UNFCCC Final Version June 2013, Dragan Gjorgjev.
- Decision 21/CP.22 Gender and climate change
- European Institute for gender equality, GMS cycle: <http://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/what-is-gender-mainstreaming>
- Establishment of a gender action plan Decision -/CP.23
- Energy and climate change indicator framework for monitoring gender-related impacts, UNIDO
- Gender and climate change research in agriculture and food security for rural development, FAO
- The environment and gender index (EGI), 2013 pilot
- Gender equality and green jobs, ILO, 2015, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_360572.pdf
- Компаративна анализа: работни места во термоелектрани наспроти работни места во сектори со обновливи извори и енергетска ефикасност во Македонија, Центар за истражување и информирање за животната средина Еко-свест, 2016
- Law on Nature protection (Official Gazette of the Republic of Macedonia 26/2012);
- Law on Agriculture and Rural Development
- Law on prohibition and protection from discrimination of Republic of Macedonia, (Off. Gazette no. 50 from 13.04.2010);
- Lima work programme on gender, Draft Decision-/CP.20
- Mainstreaming gender in energy projects: A practical handbook, ENERGIA,
- National strategy for reduction of poverty and social exclusion in the Republic of Macedonia 2010-2020, Ministry of Labour and Social Policy, Republic of Macedonia;
- National strategy on equality and non-discrimination 2016-2020, Ministry of Labour and Social Policy, Republic of Macedonia;
- National strategy on sustainable development in the Republic of Macedonia 2009-2030;
- Публикација "Жените и мажите во Северна Македонија, ДЗС, 2019
- Promoting gender balance and improving the participation of women in UNFCCC negotiations and in the representation of Parties in bodies established pursuant to the Convention or the Kyoto Protocol, Decision 23/CP.18
- Paris Agreement, UN 2015
- POCKET GUIDE TO Gender Equality under the UNFCCC, ECBI 2018
- Strategy on gender equality 2013-2020, Ministry of Labour and Social Policy, Republic of Macedonia;

- Strategy on environment and climate change 2014-2020 and the related Strategic plan 2016-2018;
- Strategy for adaptation of the health sector climate change <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/strategija-klimatski-promeni.pdf>
- Strategy for Energy Development in the Republic of Macedonia
- Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
- Toward gender-informed energy subsidy reforms: findings from qualitative studies in Europe and Central Asia, World Bank, 2015
- The state of food and agriculture, WOMEN IN AGRICULTURE Closing the gender gap for development, FAO 2011 <http://www.fao.org/3/i2050e/i2050e.pdf>
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), paragraph 7 of the preamble to the Paris Agreement
- Зелените работни места и младите луѓе во Република Македонија, Антонио Јовановски
- Мартин Милошевски, 2018, Go Green
- Women in Climate Science, 2019

Project: “Macedonia’s Fourth National Communication and Third Biennial Update Report on Climate Change under the UNFCCC”

Анекс 1: Листа на Координатори за еднакви можности на жените и мажите во органите на државната управа релевантни на климатските промени

1	Ministry of Agriculture, Forestry and Water Economy	Tatjana Simovska	Coordinator on equal opportunities	tatjana.simovska@mzsv.gov.mk
		Saska Jovanovska Vukelik	Deputy coordinator on equal opportunities	saska.vukelic@ipard.gov.mk
2	Ministry of Environment and Physical Planning	Jasmina Petkovska	Head of sector for international coordination, and Coordinator on equal opportunities	j.petkovska@moepp.gov.mk
		Tanja Paunovska	Deputy coordinator on equal opportunities	t.paunovska@moepp.gov.mk
3	Ministry of Economy	Admira Deljevic	Coordinator on equal opportunities	admira.deljevikj@economy.gov.mk
		Valmira Serifi	Deputy coordinator on equal opportunities	valmira.sherifi@economy.gov.mk
4	Ministry of Local Self Government	Eli Cakar	Coordinator on equal opportunities	e.cakar@mls.gov.mk
		Gajur Ramadani	Deputy coordinator on equal opportunities	g.ramadani@mls.gov.mk gajurgv@yahoo.com
5	Ministry of Health	Nermina Fakovic	Coordinator on equal opportunities	nermina.fakovic@zdravstvo.gov.mk
		Maja Dodevska	Deputy coordinator on equal opportunities	maja.dodevska@yahoo.com
6	Ministry of Transport and communications	Ivona Artanasovska	Coordinator on equal opportunities	ivona.atanasovska@mtc.gov.mk
		Dragan Simonovski	Deputy coordinator on equal opportunities	dragan.simonovski@mtc.gov.mk
7	Agency of Sports and Youth	Tatjana Blazevska	Coordinator on equal opportunities	tatjana.blazevska@yahoo.com
		Ema Antovska	Deputy coordinator on equal opportunities	stefanovska_ema@yahoo.com
8	General Secretariat of the Government	Simona Krunovska	Coordinator on equal opportunities	simona.krunovska@gs.gov.mk
		Violeta Ilievska	Deputy coordinator on equal opportunities	violeta.ilievska@gs.gov.mk
9	Comission for relations with religious groups	Sejdula Limanovski	Coordinator on equal opportunities	sejdula.limanovski@kovz.gov.mk

Project: "Macedonia's Fourth National Communication and Third Biennial Update Report on Climate Change under the UNFCCC"

		Hasije Selmani	Deputy coordinator on equal opportunities	hasije.selmani@kovz.gov.mk
10	Institute for Public Health	Nadica Totikj	Coordinator on equal opportunities	nadicatasheva@yahoo.com
		Elena Kosevska	Deputy coordinator on equal opportunities	koseva@yahoo.com
11	APPRSM - Agency for support of entrepreneurship and development	Maja Petrova	Coordinator on equal opportunities	mpetrova@apprm.gov.mk
		Ljiljana Vukovik	Deputy coordinator on equal opportunities	n/a
12	Crisis management center	Naim Aljilji	Coordinator on equal opportunities	naim.aljiji@cuk.gov.mk
		Filip Smokovski	Deputy coordinator on equal opportunities	filip.smokovski@cuk.gov.mk
13	Protection and rescue directorate	Osama Muadini	Coordinator on equal opportunities	osama.mudeini@dzs.gov.mk
		Fatime Mehmedi	Deputy coordinator on equal opportunities	fatime.kastrati@dzs.gov.mk
14	Agency for promotion and support of Tourism	Sonja Kostadinovska Petkovski	Coordinator on equal opportunities	sonja.kostadinovska@tourismmacedonia.gov.mk
		Aleksandar Kalenikov	Deputy coordinator on equal opportunities	aleksandar.kalenikov@tourismmacedonia.gov.mk
15	Agency for spacial planning	Valentina Hristova Stefanovska	Coordinator on equal opportunities	v.stefanovska@app.gov.mk
		Ivana Gjogova	Deputy coordinator on equal opportunities	i.gjogova@app.gov.mk
16	Agency for food and veterinary	Adzere Ramici	Coordinator on equal opportunities	aramichi@fva.gov.mk
		Leonora Ajdari	Deputy coordinator on equal opportunities	lajdari@fva.gov.mk
17	Ministry of Education and science	Ljupka Dimitrovska	Coordinator on equal opportunities	ljupka.dimitrovska@mon.gov.mk
		Slavica Mircevska	Deputy coordinator on equal opportunities	slavica.mircevska@mon.gov.mk
18	Ministry of Labour and Social Policy			
		Elena Grozdanova	State Advisory of Equal Opportunities	

Project: "Macedonia's Fourth National Communication and Third Biennial Update Report on Climate Change under the UNFCCC"

Анекс 2: Предлог листа на Здруженија на граѓани

No	Name of NGO	Contact person	E-mail	City
1	CENTER FOR RESEARCH AND POLICY MAKING	http://www.crpm.org.mk	crpm@crpm.org.mk	Skopje
2	Center for environmental research and information "Eko-svest"	web under construction/	https://www.facebook.com/pg/Eko.Svest.MK/about/?ref=page_internal	Skopje
3	MilieuKontakt	http://milieukontakt.mk/	info@mkm.mk	Skopje
4	National Farmers Network (Women farmers` Network)	https://www.nff.org.mk/%D0%BC%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8/	nff@nff.org.mk stevan.orozovic@ffrm.org.mk biljana.petrovska@ffrm.org.mk vaska-mojsovska@hotmail.com	Skopje
5	Ruralnet Rural Development Network	http://ruralnet.mk/en	info@ruralnet.mk	Skopje
6	Macedonian women's Lobby		info@mzl.org.mk	Skopje
7	Union of Women's Organizations of Macedonia	Savkla Todorovska	sozm@mt.net.mk	Skopje
8	Antiko		antiko@t-home.mk	Skopje
9	Association of Albanian Women Perspektiva		perspektiva_sk@yahoo.com ; perspektiva@mol.net.mk	Skopje
10	Forum of Albanian Women - Tetovo	Xhane Kreshova	xhane@diplomats.com ; info@forumi.org.mk	Tetovo
11	Union of Albanian Women		gma@mt.net.mk	Tetovo
12	Hajat, Turkish Women's Organization Struga	Murisin Mieser, Melekzat Mursinovska	hajat200@freemail.com.mk	Struga
13	Roma Center of Skopje	Azbija Memedova	centar@mt.net.mk	Skopje
14	Mladi info Skopje	http://www.mladiinfo.eu/tag/skopje/	info@mladiinfo.eu	Skopje
15	SWT Alumni Skopje	http://swtalumnimk.com/	contact@swtalumnimk.com	Skopje
16	National Youth Council of	http://www.nms.org.mk/mk/za-nas/	info@nms.org.mk	Skopje

Project: “Macedonia’s Fourth National Communication and Third Biennial Update Report on Climate Change under the UNFCCC”

	Macedonia (NYCM)			
17	Center for Youth Activism (Krik)	http://krik.org.mk/	kriksgiving@gmail.com	Skopje
18	Coalition of Youth Organizations SEGA	https://www.facebook.com/coalitionSEGA/	sega@sega.org.mk	Skopje
19	Youth Educational Forum	https://mof.mk/	info@mof.org.mk	Skopje
20	Centre for Education and Development (CED)	http://ced.org.mk/site/en/	metin.muaremi@ced.org.mk	Tetovo
21	Association for sustainable development SFERA Bitola	https://www.facebook.com/SferaMacedonia/	info@sferamacedonia.org	Bitola
22	Youth Cultural Center – Bitola	https://mkcbt.org.mk/en/	mkcbt@t-home.mk	Bitola
23	Local Community Development Foundation – Stip	http://frlz.org.mk/	info@frlz.org.mk	Shtip